

III skyrius

**Lietuvos valstybės konstitucingumo raida
1990 m. atkūrus nepriklausomybę**

---

prof. dr. VYTAUTAS SINKEVIČIUS
prof. dr. JUOZAS ŽILYS

III SKYRIAUS TURINYS

1. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktas	131
2. Lietuvos Respublikos laikinojo pagrindinio įstatymo politinė teisinė genezė: pagrindiniai formos ir turinio sąveikos bruožai	135
3. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos konstitucija: pagrindiniai genezės aspektai (prielaidos, rengimas, priėmimas ir įsigaliojimas)	142
3.1. Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys	142
3.2. 1991 m. vasario 9 d. visuotinė gyventojų apklausa (plebiscitas) konstitucingumo raidos kontekste	144
3.3. 1992 m. gegužės 23 d. referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo reikšmė kelyje į Lietuvos Respublikos Konstituciją .	148
3.4. 1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl buvusios SSRS kariuomenės besąly giško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir žalos Lietuvai atlyginimo konstitucinė genezė	150
3.5. 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos rengimas ir priėmimas	155

1. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktas

1990 m. vasario 24 d. įvyko rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą. Per pastaruosius 50 metų tai buvo pirmieji tikrai laisvi ir demokratiniai rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą, kuriuose dalyvavo įvairios politinės partijos ir organizacijos, tarpusavyje konkuro ir asmenybės, ir rinkimų programos. Į 141 deputato vietą pretendavo net 472 kandidatai²⁴¹. Rinkimus triuškinama balsų persvara laimėjo Sąjūdis, kurio iškeltų arba remiamų kandidatų programose buvo aiškiai įrašytas siekis atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Taigi balsuodami už Sąjūdžio iškeltus ir jo remiamus kandidatus, *rinkėjai suteikė jiems tautos mandatą atkurti Lietuvos nepriklausomybę.*

1990 m. vasario 24 d. išrinkus *Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą*, pirmiausia reikėjo atsakyti į klausimą, kokia bus nepriklausomos Lietuvos valstybės kilmė. Ar ji atsiranda vėl įgyvendinus tautų apsisprendimo teisę, ar tai modifikuota „Lietuvos TSR“, ar atsisakyrimas nuo Sovietų Sąjungos (secesija, išstojimas iš jos), ar tai prieškarinio nepriklausomos Lietuvos Respublikos tęsinys? Buvo ieškoma atsakymo į šį klausimą ir principinė Sąjūdžio pozicija buvo suformuluota dar iki rinkimų, bet tuo metu ją reikėjo paversti šios Aukščiausiosios Tarybos valia ir sukurti teisinę valstybės nepriklausomybės atkūrimo schemą. Kita vertus, reikėjo atsakyti į klausimą: ar išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba gali iš karto priimti Aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“? Kitaip tariant, kaip autentišką tautos valią išreikšti per esamas Lietuvai primestas sovietines institucijas, kaip nepriklausomybei atkurti panaudoti šią Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą ir kartu „neįsisteisinti“ Lietuvos TSR struktūrose?

Čia slėpėjo tam tikras pavojus. Jeigu būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba atkuria nepriklausomybę, tai iš kur atsiranda nepriklausoma Lietuvos valstybė? Su koku teritoriniu vienetu yra susijusi ką tik išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba? Jeigu su Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika, tai ar „Lietuvos TSR“ yra valstybė? Ar tai, kad būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba atkuria nepriklausomybę, vėliau nebus interpretuojama ir taip, jog ši demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Aukščiausioji Taryba (Tautos atstovybė), tegul ir netiesiogiai, vis dėlto esą pripažįsta, kad Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika yra (buvo) Lietuvos valstybingumo forma? Ar viena iš formų²⁴²? Norint neiškreipti istorinės tiesos (ji buvo ir yra tokia: Lietuva 1940 m. buvo Sovietų Sąjungos okupuota ir aneksuota), reikėjo labai aiškiai konstatuoti, kad *nepriklausoma Lietuvos valstybė atsiranda tik kaip prieškarinio nepriklausomos Lietuvos valstybės tęsinys.* Kitaip tariant, nepriklausomos valstybės atkūrimas galėjo ir turėjo būti grindžiamas tik prieškarinio Lietuvos valstybės tęstinumu²⁴³. Reikėjo būtinai atsiriboti nuo „Lietuvos

²⁴¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramas, Nr. 1, Vilnius: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, 1990, p. 4.

²⁴² Jeigu būtent Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba atkuria nepriklausomybę, būtų galimas kad ir toks aiškinimas: iki 1940 m. buvo viena Lietuvos valstybingumo forma (nepriklausoma valstybė), nuo 1940 m. – kita, vadinamoji socialistinė Lietuvos valstybė Sovietų Sąjungos sudėtyje, o dabar, 1990 m., pasirenkama dar kita, nauja valstybingumo forma. (Pabrėžtina, kad būtent taip Lietuvos valstybingumo Araidą aiškinama oficialioje dabartinės Rusijos istoriografijoje.) Jeigu taip, tai gal 1940 m. Lietuvoje tikrai įvyko „socialistinė revoliucija“, gal tada tauta pati atsisakė nepriklausomybės, pati pasirinko „socialistinį valstybingumą“, o štai dabar nutaria pasirinkti kitokią valstybingumo formą?! Jeigu taip, tai gal ir sovietinės okupacijos, ir aneksijos nebuvo?! Tai kam tada kalbėti apie Sovietų Sąjungos moralinę ir teisinę atsakomybę, apie jos pareigą atlyginti padarytą žalą, jeigu demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba, kaip minėta, tegul ir netiesiogiai, vis dėlto pripažįsta, kad Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika buvo (yra) Lietuvos valstybingumo forma? Nebuvo galima suteikti jokio preteksto tokiems ar panašioms teisiškai visiškai nepagrįstiems interpretavimams.

²⁴³ Nepaisant 50 metų sovietinės okupacijos, buvo daug požymių, įrodančių prieškarinio Lietuvos valstybės egzistavimą *de*

TSR“ kaip „valstybės“ kategorijos ir šią demokratiniuose rinkimuose išrinktą Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą labai aiškiai atriboti ir nuo „Lietuvos TSR“ kaip sovietinio teritorinio darinio, ir nuo ankstesnių „Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų“ kaip sovietinių institucijų. Siekta, kad tarp šios Aukščiausiosios Tarybos, kuri priims Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą, ir vadinamosios „Lietuvos TSR“ neliktų nė menkiausios sąsajos.

1990 m. vasario 24 d. išrinkta Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba savo esme buvo visiškai kitokia negu ankstesnės Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos. Tai buvo tikra tautos atstovybė, išrinkta demokratiniuose ir laisvuose rinkimuose. Ji buvo atribota nuo Lietuvos TSR priėmus deklaraciją „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“²⁴⁴. Tai pirmasis teisės dokumentas, tiesiogiai susijęs su Kovo 11-osios Aktu. Šios deklaracijos svarbiausios nuostatos yra šios: 1) iki 1940 m. egzistavo nepriklausoma Lietuvos valstybė, ji suverenią tautos galią reikė per Lietuvos valstybės institucijas; 2) 1940 m. Sovietų Sąjunga įvykdė agresiją ir neteisėtai inkorporavo Lietuvą į Sovietų Sąjungą, sugriovė buvusias valstybės struktūras ir primetė svetimas; 3) nuo 1988 m. atsirado naujų galimybių reikštis tautos valiai, taip pat ir per šias primestas (esamas) institucijas; 4) tai, kad yra panaudojamos Lietuvai primestos svetimos struktūros, negali būti interpretuojama taip, esą pripažįstamas jas primetusios valstybės (Sovietų Sąjungos) suverenitetas lietuvių tautai ir Lietuvos teritorijai, pripažįstama aneksija; 5) 1990 m. vasario 24 d. rinkimuose tauta suteikė Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams *tautos atstovų mandatą bei prievolę atkurti Lietuvos valstybę ir reikšti tautos suverenią galią per šią Aukščiausiąją Tarybą, kuri nuo 1990 m. kovo 11 d. 18 valandos bus vadinama Lietuvos Aukščiausiąja Taryba*. Taigi, atrodytų, smulkmena – neliko vos trijų raidžių (TSR). Kita vertus, svarbu ne vien pavadinimas: taip buvo konstatuota, kad atsirado visiškai kitokio pobūdžio institucija – *Lietuvos Aukščiausioji Taryba*. Toks konstatavimas buvo būtinas, kad institucija, priimsianti sprendimą dėl valstybės nepriklausomybės, jokiais būdais nebūtų susieta su vadinamąja Lietuvos Tarybų Socialistine Respublika, kuri niekada nebuvo Lietuvos valstybingumo forma.

Siekiant išvengti bet kokių spekuliacijų dėl to, kokios valstybės nepriklausomybė bus atkuriamą, ir bet kokių mėginimų net netiesiogiai susieti tai su „Lietuvos TSR“, buvo priimtas įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“²⁴⁵. Jame nustatyta, kad Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose turi būti vartojamas vienintelis valstybės pavadinimas – Lietuvos Respublika, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba yra vadinama Lietuvos

---

jure net ir jos fizinio slopinimo metu. Visų pirma minėtinas Lietuvos diplomatinė atstovybių veikimas kai kuriose užsienio valstybėse. Akivaizdu, kad jeigu Lietuvos valstybė teisiškai neegzistuo, Lietuvos diplomatinės atstovybės negalėtų veikti. Tarptautinėje praktikoje unikalų ir tai, kad Lietuvos diplomatinės atstovybės veikė nesant Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Antra, Vakarų demokratinės valstybės vykdė Lietuvos aneksijos nepripažinimo politiką – JAV ir dar apie pusšimtis valstybių niekada *de jure* nepripažino Baltijos valstybių aneksavimo ir inkorporavimo į Sovietų Sąjungą. Trečia, užsienio valstybėse buvo pripažįstami prieškarinio Lietuvos Respublikos piliečių pasai, taip pat ir tie, kuriuos išduodavo Lietuvos diplomatinės atstovybės užsienyje. Taigi, nors ir labai siauroje erdvėje, vis dėlto prieškarinio Lietuvos Respublikos pilietybės institutas veikė. Ketvirta, kai kuriose užsienio valstybėse buvo išsaugota Lietuvos Respublikos nuosavybė, taip pat ir Lietuvai priklausiusios lėšos bei aukso atsargos, iki sovietinės okupacijos laikytos tų valstybių bankuose.

Prieškarinio Lietuvos Respublikos valstybės valdžios tęstinumą okupuotoje Lietuvoje liudijo ir 1949 m. vasario 10 d. sudaryta Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba, atstovavusi visoms tuo metu Lietuvoje veikusioms karinėms ir visuomeninėms formuotėms, kurios priešinosi Sovietų Sąjungos okupacijai. LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. deklaracijoje nurodoma, kad Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio Taryba yra aukščiausiasis tautos politinis organas, vadovaujans politinei ir karinei tautos išsilaisvinimo kovai.

²⁴⁴ *Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.)*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 6–7.

²⁴⁵ *Ibid.*, p. 7.

Respublikos Aukščiausiąja Taryba, o Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybė – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko pareigybe. Priėmus įstatymą „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ atsirado institucija, kuri vadinosi *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba*. Nutraukus bet kokias sąsajas su „Lietuvos TSR“, būtent ši institucija – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – galėjo priimti sprendimą dėl valstybės (Lietuvos Respublikos) nepriklausomybės atkūrimo.

Šie du teisės aktai – deklaracija „Dėl Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatų įgaliojimų“ ir įstatymas „Dėl valstybės pavadinimo ir herbo“ – teisės literatūroje dažnai vadinami *nepriklausomybės atkūrimo parengiamaisiais teisės aktais*²⁴⁶.

Vėliau buvo priimtas Kovo 11-osios Aktas „Dėl Lietuvos Nepriklausomos Valstybės atstatymo“²⁴⁷. Jo tekstas trumpas, bet labai talpus²⁴⁸.

Lietuvos valstybės tęstinumą išreiškia dvi pirmosios Akto nuostatos. Pirmoji nuostata: „atstatomas 1940 metais svetimoms jėgoms panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol *Lietuva vėl yra nepriklausoma valstybė*“; atkreiptinas dėmesys, kad rašoma ne apie pačios valstybės atkūrimą, – kaip minėta, teisiškai ji egzistavo ir ją fiziškai nuslopinus, o apie tai, kad „atstatomas <...> Lietuvos Valstybės suvereninių galių vykdymas“. Labai svarbu ir tai, kad rašoma ne apie tautos suvereniteto atkūrimą, – jis visada priklausė tautai, tik okupacijos sąlygomis nebuvo galimybės jį įgyvendinti o kad yra *atstatomas suvereninių galių vykdymas*. Antroji nuostata: „Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas yra 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės; šie teisės aktai niekada nebuvo nustoję teisinės galios.“ Minėtoji nuostata reiškia ir tai, kad visi vadinamojo liaudies seimo, o vėliau – marionetinių Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų sprendimai, kurie prieštaravo šiems kertiniams konstituciniams aktams, yra neteisėti.

Toliau Kovo 11-osios Akte konstatuojama, kad *Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedaloma, kad joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*. Nuostata, kad Lietuvos teritorija yra vientisa ir nedalijama, reiškia, *inter alia*, tai, kad jokios valstybės iš Lietuvos negali reikalauti atiduoti ar kam nors „grąžinti“ Vilniaus kraštą arba Klaipėdos kraštą, kokias nors kitas teritorijas. Ši nuostata reiškia ir tai, kad Lietuvoje negali būti jokių autonominių ar kitų panašių darinių, kurie galėtų kelti grėsmę Lietuvos teritoriniam vientisumui.

Ketvirtoji Akto nuostata skirta išreikšti tai, kokių pozicijų (nuostatų) Lietuvos valstybė laikysis tarptautiniuose santykiuose: Lietuva pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą ir užtikrina žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Ir penktoji Akto nuostata: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda įgyvendinti visą valstybės suverenitetą.

Minėta, jog Kovo 11-osios Akte konstatuojama, kad *Lietuvoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija*. Valstybė negali būti be konstitucijos, todėl buvo būtina nedelsiant

²⁴⁶ Žalimas, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas, p. 202.

²⁴⁷ *Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.)*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 8.

²⁴⁸ 1990 m. kovo 11-osios Aktą „Dėl Lietuvos Nepriklausomos valstybės atstatymo“ ir kitus su valstybės Nepriklausomybės atkūrimu susijusių dokumentų projektus parengė išrinktą į Aukščiausiąją Tarybą Sąjūdžio deputatų komisija, vadovaujama Vytauto Landsbergio. Į šią darbo grupę dar įėjo Česlovas Vytautas Stankevičius, Romualdas Ozolas, Valdemaras Katkus, Algirdas Saudargas, Kęstutis Lapinskas, Vytenis Andriukaitis, Egidijus Klumbys, taip pat teisininkas Vytautas Sinkevičius (*Lietuvos Sąjūdis 1988–1991. Kelias į nepriklausomybę*. Sud. B. Genzelis ir A. Rupšytė. Kaunas: Šviesa, 2010, p. 187).

konstatuoti, kad atkurtoji nepriklausoma Lietuvos valstybė turi Konstituciją. Kokią? Ren-
giant nepriklausomybės atkūrimo dokumentus pirmiausia buvo minima 1922 m. Kons-
titucija, nes ji buvo demokratinė. Bet ji prieš sovietinę okupaciją jau negaliojo, tuo metu
galiojo 1938 m. Konstitucija. Nors ši Konstitucija buvo autoritarinė – visa valdžia buvo
sutelkta Respublikos Prezidento rankose, o tautos atstovybei Seimui iš esmės buvo palikta
antraeilė funkcija, tai buvo paskutinė iki sovietinės okupacijos galiojusi Konstitucija, todėl
reikėjo atkurti būtent ją, taip dar kartą parodant prieškarį Lietuvos valstybės ir atkurtos
nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumą.

Įstatyme „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atsta-
tymo“²⁴⁹ yra įtvirtintos šios pagrindinės nuostatos.

Pirmoji įstatymo nuostata: Aukščiausioji Taryba nutaria „*nutraukti* 1978 m. ba-
landžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) galiojimą“, „*nutraukti*
1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo), taip pat TSRS ir sąjun-
ginių respublikų įstatymų pagrindų, kitų TSRS įstatymų galiojimą Lietuvos Respublikos
teritorijoje“ (ši nuostata tiesiogiai susijusi su Kovo 11-osios Akto teiginiu, kad Lietuvos
teritorijoje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija).

Antroji įstatymo nuostata: *atnaujinti 1938 metų Lietuvos Konstitucijos veikimą*.
Pabrėžtina, kad buvo atnaujintas visos 1938 m. Konstitucijos galiojimas, bet, kadangi
1990 m. pradžioje Lietuvoje veikė ne visos institucijos, kurios buvo numatytos 1938 m.
Konstitucijoje, čia pat, tiksliau, tame pačiame sakinyje, po teiginio, kad yra atnaujina-
mas 1938 m. Konstitucijos veikimas, buvo įrašyta tokia nuostata: „sustabdant tų skyrių
ir straipsnių, kurie reglamentuoja Respublikos Prezidento, Seimo, Valstybės Tarybos ir
Valstybės kontrolės statusą, galiojimą.“

Žinoma, iš karto kilo klausimas, ar 1938 m. Konstitucijos galiojimo atnaujinimas
reiškia ir tai, kad atkuriami ir tuo metu veikę įstatymai? Mechanškai atkurti buvusių įsta-
tymų buvo neįmanoma, nes kiltų teisinis chaosas. Todėl įstatyme buvo įtvirtinta nuostata,
kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymas pats savaime
neatkuria Lietuvos Respublikoje iki 1940 m. birželio 15 d. veikusį įstatymų“.

Atkūrus nepriklausomybę, gyventi pagal 1938 m. Konstituciją būtų buvę sunku ar
net neįmanoma, todėl buvo nutarta sustabdyti 1938 m. Konstitucijos galiojimą ir priimti
Laikinąją Konstituciją. Tam skirtas įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pa-
grindinio Įstatymo“²⁵⁰. Nors šiame pavadinime nėra žodžio „Konstitucija“, bet tai buvo
ne kas kita kaip Laikinoji Konstitucija.

Įstatyme „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“ buvo nutarta,
pirma, sustabdyti 1938 m. Konstitucijos galiojimą; antra, patvirtinti Lietuvos Respublikos
Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

Konstitucija turi viršenybę, Konstitucijos viršenybės principas yra demokratinės
teisinės valstybės principas – šis principas reiškia, kad jokie teisės aktai negali prieštarauti
Konstitucijai. Kaip galiojančius įstatymus suderinti su nauja Laikinąja Konstitucija? Jeigu
būtų imta iš naujo svarstyti kiekvieną įstatymą jo suderinamumo su Konstitucija požiū-
riu, tas darbas labai užsitęstų. Tuo metu net nebuvo žinoma, kiek apskritai yra įstatymų,
kokios paskutinės galiojančios jų redakcijos ir pan. Nebuvo galima leisti teisinio chaoso,

²⁴⁹ Lietuvos Respublikos svarbiausių dokumentų rinkinys (1990 m. kovo 11 d. – 1990 m. gegužės 11 d.). Vilnius: Mintis, 1990, p. 8–9.

²⁵⁰ *Ibid.*, p. 9.

todėl buvo pasirinkta tokia nuostata: nustatyti, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol Lietuvoje veikę įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštaruja Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui.

Tokia buvo nepriklausomybės atkūrimo dokumentų rengimo logika, nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija.

Kodėl nepriklausomybė buvo atkurta būtent kovo 11 d., kodėl to nebuvo galima padaryti anksčiau, tarkim, iš karto po 1990 m. vasario 24 d. įvykusių rinkimų arba kovo mėnesio pirmosiomis dienomis, arba vėliau, pavyzdžiui, kovo 12 dieną?

Anksčiau tai nebuvo įmanoma vien dėl to, kad per 1990 m. vasario 24 d. vykusius rinkimus buvo išrinkta tik 90 deputatų iš 141. Pagal tuo metu galiojusią Lietuvos TSR konstituciją, Aukščiausiosios Tarybos sesija buvo laikoma teisėta, jeigu joje dalyvauja ne mažiau kaip du trečdaliai deputatų, t. y. ne mažiau kaip 94 deputatai. Vadinas, reikėjo palaukti, kol įvyks pakartotinis balsavimas ir bus išrinkta pakankamai deputatų. Pakartotinis balsavimas vyko kovo 4, 7, 8 ir 10 dienomis. Iki kovo 10 d. vakaro, kai prasidėjo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, buvo išrinkti 133 Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos deputatai iš 141. Nutarus pradėti sesiją kovo 10 d., t. y. jau pasibaigus pakartotiniam balsavimui, buvo siekiama turėti garantiją, kad bus išrinkta kuo daugiau nepriklausomybės atkūrimą remiančių deputatų. Tai buvo labai svarbu, nes jeigu Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas būtų priimtas tik nedidele balsų persvara, būtų sunkiau įtikinti pasaulį, kad Lietuva tikrai nori būti nepriklausoma valstybė.

Kodėl ne vėliau kaip kovo 11 d.? Kitą dieną, t. y. kovo 12-ąją, Maskvoje turėjo prasidėti Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimas. Formaliai tai buvo aukščiausioji to meto Sovietų Sąjungos valdžios institucija. Šis suvažiavimas turėjo išrinkti pirmąjį Sovietų Sąjungos prezidentą. Juo turėjo tapti Sovietų Sąjungos komunistų partijos centro komiteto generalinis sekretorius M. Gorbačiovas. Taip ir atsitiko, jis buvo išrinktas pirmuoju ir, beje, paskutiniu Sovietų Sąjungos prezidentu, nes po pusantrų metų Sovietų Sąjungos neliko, ji subyrėjo. Buvo baiminamasi, kad išrinktas Sovietų Sąjungos prezidentas, turėdamas didelius įgaliojimus, galės pamėginti įvesti Lietuvoje nepaprastąją padėtį. Nepaprastosios padėties įvedimas reikštų, kad visą valdžią Lietuvoje perima Sovietų Sąjungos kariškiai, jų kariniai komendantai, labai apribojamos žmonių teisės ir laisvės, kariškiai įgyja teisę naudoti ginkluotą jėgą ir pan. Suprantama, tokiu atveju išrinktoji Lietuvos Aukščiausioji Taryba negalėtų susirinkti, negalėtų veikti, negalėtų paskelbti apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą. Kitaip tariant, reikėjo užbėgti Sovietų Sąjungos liaudies deputatų suvažiavimui už akių, reikėjo suskubti pasinaudoti tautos valia sukurta ir istorijos suteikta galimybe. Ir tai buvo padaryta būtent Kovo 11-ąją.

2. Lietuvos Respublikos laikinojo pagrindinio įstatymo politinė teisinė genezė: pagrindiniai formos ir turinio sąveikos bruožai

Sąjūdžio rinkimų programoje, kuria buvo grindžiama Sąjūdžio veikla 1990 m. vasario 24 d. vykusiuose rinkimuose, buvo apibrėžti tikslai, kuriuos turės įgyvendinti Sąjūdžio remti Aukščiausiosios Tarybos deputatai. Deklaruota, kad paskelbus valstybės atkūrimą reikės priimti nepriklausomos Lietuvos laikinąją konstituciją, kurioje turės būti įtvirtintas demokratiškas ir aiškus įstatymų leidimo, vykdomosios ir teisimo valdžių atskyrimas, numatyta visuotiniai ir laisvai renkamos valdžios reguliari kaita, o piliečių renkami

valdžios organai privalės turėti visų kitų valdžios organų skyrimo ir kontrolės teisę. Teigta, kad laikinojoje Konstitucijoje prezidento funkcijas reikės pavesti kolegialiam organui – Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui.

Programoje projektuojant, kad išrinktosios Aukščiausiosios Tarybos vienas iš pirmųjų veiksnių turės būti Valstybės atkūrimo akto priėmimas, buvo konkretizuoti veiksmai reformuojant Konstituciją. Jie buvo apibrėžti taip: pakeisti Konstitucijos straipsnius dėl SSRS ginkluotųjų pajėgų ir panaikinti straipsnį dėl piliečių pareigos tarnauti SSRS ginkluotosiose pajėgose; papildyti Konstitucijos atitinkamą straipsnį nuostata, kad Lietuvos TSR piliečiai negali būti išgabenti už Lietuvos ribų prieš savo valią; pakeisti visus Konstitucijos straipsnius taip, kad būtų panaikintos Lietuvos TSR ir jos piliečių konstitucinės prievolės SSR Sąjungai; pakeisti Konstitucijos 7-ojo skirsnio pavadinimą ir 68-ąjį straipsnį, traktuojančius Lietuvą kaip sudėtinę SSRS dalį. Nors Sąjūdžio rinkimų programoje buvo nurodyti ir keistini konkretūs Konstitucijos straipsniai, tačiau būsimąsias konstitucinio teksto reformas numatė ir kitos Sąjūdžio programinės nuostatos apie vidaus ir užsienio politikos gaires, kultūrą, socialinę rūpybą, švietimą, sveikatos apsaugą, ekonominę raidą.

Iš Sąjūdžio rinkimų programos turinio, formuluotų konstitucingumo raidos kryptių analizės išplaukia išvada, kad buvo orientuojamasi panaudoti galiojusios Konstitucijos tekstą tiek, kiek jame esantis konstitucinis reguliavimas neprieštaraus valstybės atkūrimui ir nepriklausomos demokratinės valstybės konstitucinių pagrindų įtvirtinimui bei valstybingumo raidai.

Atsižvelgtina ir į tai, kad Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo formą ir turinį atitinkamu mastu veikė iki 1990 m. kovo 11-osios galiojusi Konstitucija ir išskirtinai tos normos, kuriose buvo nustatyta įstatymų leidimo, vykdomosios ir teisminės valdžios, savivaldos institucijų konstrukcija, šių struktūrų kompetencijos ir tarpusavio konstitucinės sąveikos pagrindai.

Laikinasis Pagrindinis Įstatymas 1990 m. kovo 11-osios aktų sistemoje. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas visų pirma vertintinas tuo požiūriu, kad jis buvo neatskiriama Kovo 11-osios aktų sistemos organiškoji dalis²⁵¹. Tai patvirtina ir politinė teisinė tada priimtų aktų seka.

Pristatydamas Laikinojo Pagrindinio Įstatymo projektą Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojas Č. Stankevičius atkreipė dėmesį į pagrindines šio Įstatymo parengimo ir priėmimo aplinkybes, iš kurių pažymėti šie: Laikinojo Pagrindinio Įstatymo rengėjai nekėlė sau uždavinio sukurti originalų Konstitucijos projektą ir panaudojo 1988–1989 m. parengtą projektą: projekte įgyvendintos pagrindinės Sąjūdžio rinkimų programos nuostatos dėl valstybingumo atkūrimo ir konstitucinės raidos artimiausiu laikotarpiu; iš dalies atsižvelgta į 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos konstitucinį paveldą; Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu sprendžiamos tik pagrindinės politinės teisinės aktualijos, todėl reikia orientotis į tai, kad laikinoji Konstitucija neišvengiamai bus tobulinama atsižvelgiant į klausimus, kurie iškils kuriant valstybės teisinius pagrindus²⁵².

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo laikiną pobūdį lėmė visų pirma tai, kad juo remian-

²⁵¹ Sinkevičius, V. Kovo 11-oji. Nepriklausomybės atkūrimo teisinė konstrukcija. *Jurisprudencija*, 2010, 3(121): 55–71; Mešonis, G. 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės aktas: politinė valia teisinėje formoje. Iš: *Regnum est: 1990 m. kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20*. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui. Mokslo straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2010, p. 107–116.

²⁵² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. NR. 1, VILNIUS: 1990, p. 80–84.

tis turėjo būti tolygiai pereinama į naują politinę teisinę būseną, konstitucinę sistemą. Atkurtoje nepriklausomoje valstybėje laikinai panaudojant buvusią valdymo institucinę struktūrą buvo projektuojamos Lietuvos konstitucinės ateities gairės, vykdoma kardinali socialinė ekonominė reforma, diegiami parlamentinės demokratijos principai tiek Aukščiausiosios Tarybos, tiek ir kitų valstybės valdžios institucijų veikloje. Nustačius, kad Lietuvos Respublikoje ir toliau galioja tie iki šiol veikę Lietuvos įstatymai bei kiti teisės aktai, kurie neprieštaravo Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui, Lietuvos teisės sistemoje kurį laiką koegzistavo ir prieš kovo 11-ąją priimti aktai, ir naujieji. Visa tai lėmė atitinkamą pereinamąjį laikotarpį, kurio metu reikėjo įgyvendinti konstitucines reformas.

Tad pagrindinė Laikinojo Pagrindinio Įstatymo paskirtis buvo sudaryti konstitucines prielaidas spręsti neatidėliotinus atkurtos valstybės, visuomenės organizavimo klausimus. Dar laikinojo Pagrindinio Įstatymo priėmimo metu buvo siūloma jį koreguoti, todėl Aukščiausioji Taryba sudarė redakcinę komisiją, kuriai pavedė per tris savaites parengti pasiūlymus dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo tobulinimo²⁵³. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisas lengvino ir palyginti nesudėtinga keitimo tvarka.

*Laikinojo Pagrindinio Įstatymo esminiai bruožai*²⁵⁴. Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo 132 straipsniai, suskirstyti į 16 skirsnių (Bendrieji nuostatai; Lietuvos pilietybė; Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos; Ekonominė sistema; Biudžetinė sistema; Socialinis vystymas ir kultūra; Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai; Rinkimų sistema; deputatas; Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba; Lietuvos Respublikos Vyriausybė; Vietinės liaudies deputatų tarybos; Vietos savivaldybių valdymo organai; teismas ir arbitražas; Prokuratūra; Baigiamieji nuostatai).

Bendruosiuose nuostatuose akcentuota, kad Lietuvos Respublika yra suvereni demokratinė valstybė, išreiškianti Lietuvos liaudies valią ir interesus. Pabrėžta, kad suvereni valstybės valdžia priklauso Lietuvos liaudžiai, kuri savo suverenią galią laisvai išreiškia per įstatymų sumanymų iniciatyvą, deputatų rinkimus, piliečių arba deputatų balsavimą konstituciniais klausimais ir demokratišką referendumą. Niekas negalėjo varžyti šios galios ar jos pasisavinti. Svarbiausi Lietuvos valstybinio ir visuomeninio gyvenimo klausimai galėjo būti pateikiami liaudžiai svarstyti, taip pat sprendžiami referendumu, kurį skelbė Aukščiausioji Taryba savo iniciatyva arba kai to reikalavo trys šimtai tūkstančių rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių.

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo nustatyta, kad valstybės valdžią Lietuvoje vykdė Aukščiausioji Taryba, Lietuvos Respublikos Vyriausybė ir Teismas. Valstybės valdžių atskyrimo principas nors ir nebuvo apibrėžtas, tačiau buvo atsisakyta pagrindinio buvusio valdžios organizavimo sistemos principo – vadinamojo „demokratinio centralizmo“.

Pirmajame skirsnyje pažymėta, kad Lietuvos Respublikos teritorija yra vientisa ir nedaloma, jos sienos galėjo būti keičiamos tik tarptautine sutartimi, ją ratifikavus Aukščiausiajai Tarybai keturiais penktadaliais visų deputatų balsų.

Bendruosiuose nuostatuose buvo nuoroda, kad valstybinė kalba yra lietuvių kalba,

²⁵³ 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. Nr. 2, p. 57.

²⁵⁴ Plačiau apie Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą žr.: Žilys, J. Laikinis Pagrindinis Įstatymas Lietuvos Respublikos konstitucinėje sistemoje. Iš: *Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda*. Kolektyvinė monografija. Vilnius, Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2007, p. 28–95.

o tautinėms bendrijoms sudaromos sąlygos vartoti ir ugdyti savo kalbas. Lietuvos Respublikos sostinė – Vilniaus miestas – buvo apibūdinta kaip ilgaamžė istorinė Lietuvos sostinė. Toks sostinės apibūdinimas buvo neatsitiktinis – jis atspindėjo istorinę tikrovę ir Lietuvos žmonių nuomonę, kad tokia fraze reikia pabrėžti Vilniaus reikšmę Lietuvos valstybei.

Skirsnyje „Lietuvos pilietybė“ buvo skelbiama Lietuvos piliečių lygybė prieš įstatymą, moters ir vyro lygiateisiškumas, įvairių rasių ir tautybių lygios teisės. Užsienio piliečiams ir asmenims, be pilietybės, buvo garantuojamos įstatymo numatytos teisės ir laisvės, tarp jų – teisė kreiptis į teismą ir kitus valstybinius organus, ginti asmenines, turtines, šeiminines ir kitokias teises. Skirsnyje „Pagrindinės Lietuvos piliečių teisės, laisvės ir pareigos“ iš esmės buvo pateikta buvusioje Konstitucijoje įtvirtinta piliečių teisių ir laisvių bei pareigų vieningumo koncepcija, kurios esmė: valstybė suteikia piliečiui teises, laisves, įtvirtina priemones joms įgyvendinti, taip pat numato atitinkamas pareigas. Valstybės socialinės funkcijos atskleistos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo skirsnyje „Socialinis vystymas ir kultūra“. Čia buvo numatytas valstybės įsipareigojimas teikti paramą visiems nedarbingiems, asmenims, kurie mokosi, ar laikinai darbo netekusiems piliečiams, saugoti piliečių sveikatą, plėtoti socialinių teisių apsaugą: teisę į darbą, teisę į poilsį, teisę į sveikatos apsaugą; teisę į materialinį aprūpinimą senatvėje ir ligos atveju; teisę į gyvenamąjį plotą; teisę į mokslą; teisę naudotis kultūros laimėjimais; teisę dalyvauti tvarkant valstybinius ir visuomeninius reikalus.

Be piliečių teisės pateikti valstybės organams ir visuomeninėms organizacijoms pasiūlymus dėl jų veiklos gerinimo, buvo įtvirtinta piliečių peticijos teisė – t. y. teisė kreiptis į valstybinės valdžios organus su reikalavimu įstatymų leidimo tvarka arba kitais būdais spręsti jų keliamus visuomenei reikšmingus klausimus. Garantuota teisė rinkti ir platinėti informaciją visais klausimais, išskyrus tai, kas susiję su valstybės paslaptimis, asmens orumo ir garbės pažeidimu. Suformuluota nauja sąžinės laisvės samprata. Skelbta, kad valstybės institucijos, jos mokymo ir auklėjimo įstaigos yra pasaulietinės. Šios institucijos ir įstaigos įstatymų numatyta tvarka bendrauja su Bažnyčia ir kitomis religinėmis organizacijomis ugdydamos visuomenės dorovę. Bažnyčiai ir kitoms religinėms organizacijoms buvo pripažintas juridinio asmens statusas ir užtikrinta teisė vidaus gyvenimą tvarkyti savarankiškai.

Be bendrosios nuostatos, kad „garantuojama asmens neliečiamybė“, konkretizuota, jog remiantis nekaltumo prezumpcija niekas negali būti persekiojamas be įstatyme numatyto pagrindo, kad niekas negali būti suimtas kitaip, kaip tik įstatymo nustatytais atvejais ir tik teismo nutartimi ar prokuroro sankcija. Kiekvienam asmeniui buvo garantuota teisinė gynyba nuo jo sulaikymo momento.

Nors Laikinojo Pagrindinio Įstatymo struktūroje išliko skyrius „Ekonominė sistema“, tačiau jo turinys buvo pakeistas. Ekonominės sistemos pagrindu pripažinta Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susibūrusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. Lietuvos Respublika užtikrino visiems nuosavybės subjektams galimybę savarankiškai valdyti jiems nuosavybės teise priklausančius objektus, jais naudotis ir disponuoti, visiems pripažino vienodas teises gynimo priemones.

Žemė, jos gėlmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai, kita augalija, gyvūnija ir kiti gamtos išteklių buvo pripažinti Lietuvos nacionaliniu turtu ir išimtinė Lietuvos Res-

publikos nuosavybe. Žemės gelmės nuosavybės teise galėjo priklausyti tik valstybei. Kiti Lietuvos Respublikos išimtinės nuosavybės objektai nuosavybės teise galėjo priklausyti ir Lietuvos piliečiams, jų grupėms (kolektyvams).

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo nustatyta, kad liaudies deputatų tarybos: Aukščiausioji Taryba, rajonų, miestų, gyvenviečių ir apylinkių liaudies deputatų tarybos, sudaro vientisą Lietuvos atstovaujamojo valstybinės valdžios organų sistemą. Šiuo principu vadovaujantis buvo konstruojama valstybės valdžios ir savivaldos struktūra. Šios struktūros šerdis buvo Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kuri buvo apibūdinta kaip aukščiausiosios valstybinės valdžios organas. Ji leido įstatymus, sudarė jai atsakingas valstybės valdžios institucijas ir vykdė jų veiklos kontrolę, galėjo panaikinti Vyriausybės nutarimus ir potvarkius, taip pat rajonų ir Respublikos miestų tarybų sprendimus, jeigu jie prieštaravo įstatymams. Aukščiausiosios Tarybos galios plėtėsi steigiant naujas jai atskaitingas valdžios institucijas. Aukščiausioji Taryba ratifikavo Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, koncentravo savo galias rengiant sutartis, organizuojant ir vadovaujant atitinkamoms tarptautinėms deryboms.

Aukščiausiosios Tarybos politinėje organizacinėje struktūroje funkcionavo Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, kuris pagal laikinąją Konstituciją nors ir neturėjo teisės normų kuriamųjų galių, tačiau vaidino svarbų vaidmenį organizuojant Aukščiausiosios Tarybos sesijų ir posėdžių rengimą, koordinuojant nuolatinių ir laikinųjų komisijų, deputatų frakcijų veiklą. Be šių funkcijų, Prezidiumui išliko įgaliojimai, kuriuos tradicinėse parlamentinėse ar prezidentinėse respublikose įgyvendina valstybių vadovai (teikti piliečių, skirti valstybės apdovanojimus, teikti malonę, skirti ir atšaukti diplomatinius atstovus). Konstitucinė nuostata, kad Prezidiumas „vykdo kitokius Aukščiausiosios Tarybos pavedimus“ reiškė, jog šios institucijos prerogatyvos galėjo būti potencialiai plečiamos atsižvelgiant į poreikius, kuriuos diktavo politinė tikrovė.

Viena svarbiausiųjų politinių pareigybių to laikotarpio valstybės valdžios institucinėje struktūroje buvo Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas, kuris Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme buvo apibūdintas kaip „Aukščiausiasis Lietuvos Respublikos pareigūnas ir atstovauja Lietuvai tarptautiniuose santykiuose“. Jo įgaliojimai buvo itin dideli: vykdyti bendrąjį vadovavimą rengiant klausimus, kuriuos turėjo svarstyti Aukščiausioji Taryba; pasirašyti įstatymus ir kitus Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo priimtus aktus; pateikti Aukščiausiajai Tarybai pranešimus dėl Respublikos padėties ir dėl svarbių Lietuvos vidaus bei užsienio politikos klausimų; pateikti Aukščiausiajai Tarybai kandidatūras į Aukščiausiosios Tarybos Sekretoriaus, Ministro Pirmininko, Aukščiausiojo Teismo pirmininko, Lietuvos Respublikos prokuroro, Vyriausiojo valstybinio arbitro, kitų Aukščiausiajai Tarybai atskaitingų valstybės institucijų vadovų pareigas; vesti derybas ir pasirašyti Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, pateikti jas ratifikuoti Aukščiausiajai Tarybai.

Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme įtvirtinti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko įgaliojimai iliustravo tai, kad Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas vykdė ne tik tradicines parlamento vadovo funkcijas, bet ir kai kurias valstybės vadovo prerogatyvas²⁵⁵.

²⁵⁵ Plačiau apie Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko konstitucinį statusą žr.: Žilys, J. Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo pirmininko konstitucinis statusas: genezė ir konstituciniai parametrai. Iš: *Regnum est: 1990 m. kovo 11-osios Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui: mokslo straipsnių rinkinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras, 2010, p. 117–180.

„Vieningos“ valdžios doktrina išreikšta apibūdinant vietinių liaudies deputatų tarybų teisinį statusą. Žemesniosios pakopos savivaldybės taryba turėjo teisę sustabdyti žemesniosios pakopos savivaldybės organų sprendimus, jeigu jie prieštaravo įstatymams. Kilus ginčui, klausimą galutinai sprendė Aukščiausioji Taryba.

Laikinojo Pagrindinio Įstatymo raida. Laikinosios Konstitucijos galiojimo laikotarpiu įvairiu mastu buvo pakeista daugiau kaip trečdalis straipsnių.

Kai kurios konstitucinės normos perredaguotos keletą ar daugiau kartų. Būta ir daugiau pasiūlymų dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo papildymų, tačiau jie nebuvo įgyvendinti parlamento politinei daugumai nepritarus. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisos liudija Aukščiausiosios Tarybos siekį ieškoti ir surasti tokį konstitucinį reguliavimą, kuris atitiktų to laikotarpio visuomenės ir valstybės raidos tikslus, uždavinius. Pretekstai performuluoti konstitucines nuostatas buvo įvairūs. Vienus jų inspiravo aiškėjantys trūkumai reglamentuojant Aukščiausiosios Tarybos veikimo organizacines formas, kitus – įstatymų leidimo institucijos ir vykdomosios valdžios sąveikos tikslesnio teisinio apibrėžimo būtinumas. Kitaip sakant, parlamentinis demokratinis vyksmas kėlė naujas konstitucinio reguliavimo aktualijas.

Po 1991 m. sausio 13-osios tragiškų įvykių Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 2 str. buvo papildytas nauja nuostata, kad „Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės suverenumą ir vientisumą.“²⁵⁶ Vėliau ši nuostata buvo perkelta ir į 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstituciją.

Nors konstitucinės normos dėl piliečių teisių ir pareigų ir nebuvo ženkliu koreguojamos, tačiau buvo sukonkretinti teisės į poilsį, mokslą, teisės naudotis kultūros objektais apibrėžimai, visapusiškiau atskleistas nekaltumo prezumpcijos sąvokos teisinis turinys.

Buvo patikslinti biudžetinės sistemos ir socialinio vystymo ir kultūros skirsniai, taip pat tuo metu veikusių Liaudies deputatų tarybų funkcionavimo konstituciniai pagrindai.

Daug dėmesio Aukščiausioji Taryba skyrė savo konstituciniam statusui, įstatymų leidimo proceso konstituciniam apibūdinimui. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas buvo papildytas nuoroda, kad Aukščiausioji Taryba gali nutraukti savo įgaliojimus anksčiau laiko, o toks nutarimas galėjo būti priimtas dviejų trečdalių bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma²⁵⁷. Kai kurie pakeitimai ir papildymai siejosi su poreikiu patikslinti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko konstitucines galias, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo funkcijas.

Ne kartą buvo grįžtama prie vykdomosios valdžios konstitucinio apibūdinimo, „Ministrų Tarybos“ sąvoka pakeista „Vyriausybe“. Vis labiau ryškėjant Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės politinei priešpriešai buvo nustatyta, kad Aukščiausioji Taryba slaptu balsavimu gali pareikšti nepasitikėjimą Vyriausybe ar jos nariu ne dviejų trečdalių, bet daugiau kaip pusės bendro deputatų skaičiaus balsų dauguma²⁵⁸.

Projektuojant teisminės sistemos reformą įtvirtinta, kad Lietuvos Respublikos teismai yra: Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apy-

²⁵⁶ 1991 m. vasario 28 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 2 straipsnio papildymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 8-227.

²⁵⁷ 1990 m. rugsėjo 11 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 61 straipsnio pakeitimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 27-639.

²⁵⁸ 1991 m. sausio 8 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 95 straipsnio pakeitimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, 2-42.

linkių teismai²⁵⁹. Aukščiausiojo Teismo teisėjus, pirmininką ir skyrių pirmininkus skyrė Aukščiausioji Taryba. Apylinkių, apygardų teismų, Lietuvos apeliacinio teismo teisėjus skyrė Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, tačiau sprendimą dėl Apeliacinio teismo teisėjų skyrimo turėjo patvirtinti Aukščiausioji Taryba. Pakoreguotos kai kurios konstitucinės normos, apibrėžiančios prokuratūros, advokatūros, tuo metu dar egzistavusio valstybinio arbitražo statusą.

1992 m. liepos 7 d. Aukščiausioji Taryba priėmė dar vieną, jau paskutinį įstatymą dėl Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo, kuriuo buvo siekiama užtikrinti sklandų valstybės valdžios perdavimą Lietuvos Respublikos Seimui²⁶⁰. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pavadinimas buvo pakeistas į Lietuvos Respublikos Seimo pavadinimą ir todėl padaryti atitinkami pakeitimai Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 2–4, 49, 51, 74, 75, 77, 78–92, 98, 99, 108, 114, 126, 127, 131, 132 straipsniuose, taip pat kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose. Šios nuostatos turėjo įsigalioti nuo pirmojo po rinkimų Seimo posėdžio pradžios.

Taigi nelaukdama, kol bus baigta rengti ir priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija, Aukščiausioji Taryba konstituciniu lygmeniu užprogramavo Lietuvos Respublikos Seimą. Taip Aukščiausioji Taryba išreiškė savo požiūrį į Lietuvos Respublikos konstitucinės sistemos rekonstrukciją ir jos kryptį. Šias Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pataisas galima vertinti ir kaip politinę direktyvą Konstitucijos projekto rengėjams priimti būtent tokią, o ne kitokią būsimojo parlamento koncepciją.

Aukščiausioji Taryba priėmė dar vieną svarbų sprendimą – panaikino Laikinojo Pagrindinio Įstatymo 7 skirsnį („Liaudies deputatų tarybų sistema ir jų veiklos principai“). Tai reiškė, kad pagaliau buvo atsisakyta vadinamosios „vieningosios valstybinės valdžios“ doktrinos, kuri buvo įtvirtinta Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme. Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme nebeliko dar vieno buvusios sistemos reliкто.

Įstatymu buvo pakeistas vietinių valdžios institucijų – liaudies deputatų tarybų pavadinimas. Nutarta jas toliau vadinti savivaldybių tarybomis ir nustatyta, kad Laikinajame Pagrindiniame Įstatyme, taip pat kituose įstatymuose žodžiai „vietinės Liaudies deputatų tarybos“ keičiami žodžiais „savivaldybių tarybos“. Taip buvo užprogramuota vietos bendruomenių reikalų tvarkytojų – savivaldybių reforma, kurios pagrindai buvo įtvirtinti 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Siekdama užtikrinti naujųjų įstatymų veikimo tolygų perėjimą į naująją konstitucinę būseną Aukščiausioji Taryba nustatė, kad Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo, taip pat kitų Lietuvos Respublikos įstatymų normos, reglamentuojančios Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos, jos deputatų, savivaldybių tarybų, jų deputatų veiklą ir statusą, galios iki tol, kol išrinktas Seimas nenuspręs ką kita.

Nors Lietuvos Respublikos Laikinis Pagrindinis Įstatymas pagal savo formą ir buvo panašus į sovietinio laikotarpio teisinio reguliavimo išraiškas, tačiau jame buvo įtvirtinta jau atkurtos Lietuvos valstybės politinės sistemos santykių sankloda. Jame nustatytais politiniais teisiniais pagrindais buvo atkuriamas demokratinis valstybingumas, grindžiama valstybės institucinė sistema, imamasi politinių teisinių veiksmų užtikrinant

²⁵⁹ 1992 m. sausio 16 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo kai kurių straipsnių pakeitimo ir papildymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 22-634.

²⁶⁰ 1992 m. liepos 7 d. įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo ir Lietuvos Respublikos aukščiausiosios valstybinės valdžios institucijos pavadinimo pakeitimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 22-634.

žmogaus teises ir laisves.

3. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos konstitucija: pagrindiniai genezės aspektai (prielaidos, rengimas, priėmimas ir įsigaliojimas)

Galiojant Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui, vis labiau aiškėjo, kad naujos Konstitucijos poreikį diktuoja valstybingumo ir demokratijos plėtra: būtinumas suformuoti modernios politinės sistemos konstitucinius pagrindus; poreikis pabrėžti valstybės valdžios konstitucines galias, nustatant kompetencijų sąveiką, konstitucines atsvaras ir bendradarbiavimą; konstituciškai įtvirtinti žmogaus teises ir laisves, kurios remiasi tarptautiniais teisės standartais; numatyti Konstitucijos saugumo konstitucines priemones (teisės aktų konstitucingumo kontrolę, konstitucinę atsakomybę už Konstitucijos pažeidimą).

Demokratijos raida buvo tokia sparti, kad Laikinojo Pagrindinio Įstatymo normomis tiesiog nebuvo įmanoma užtikrinti dinamiškos visuomeninių santykių kaitos, o konstitucinio reguliavimo problemos vis labiau brovėsi į politinę, teisinę tikrovę. Konstitucijos rengimą lėmė ne tik Lietuvos valstybės vidaus poreikiai, bet ir Lietuvos siekis atitinkamu mastu tapti tarptautinės demokratinės bendrijos lygiateise nare. Netrukus po Lietuvos valstybės atkūrimo pradėta vis plačiau diskutuoti apie valstybės valdymo formą, kokia konstitucine ideologija bus vadovaujama konstitucingumo raidoje.

3.1. Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys

Atsižvelgiant į tai, kad naujos vis labiau ryškėjo nuolatinės Konstitucijos poreikis, 1990 m. lapkričio 7 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas priėmė sprendimą pradėti darbus, susijusius su Konstitucijos rengimu, sudaryta projekto rengimo grupė²⁶¹. Tada Prezidiumas nustatė, kad grupė turi parengti Lietuvos Respublikos Konstituciją ir pateikti ją Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui iki 1990 m. gruodžio 31 d. Dėl objektyvių priežasčių darbai užtruko, o grupės veiklos rezultatas – Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu²⁶² buvo paskelbti visuomenei svarstyti iki 1991 m. rugpjūčio 1 dienos²⁶³. Nutarime buvo minėta, kad apie atliktą grupės darbą bus pranešta Aukščiausiajai Tarybai, o po to, kai bus apibendrinti gauti pasiūlymai, – bus pasiūlyta Aukščiausiajai Tarybai nutarti, kaip toliau turi būti organizuojamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo darbas. 1991 m. gruodžio 3 d. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas pranešė Aukščiausiosios Tarybos posėdyje apie atliktą darbą, Konstitucijos koncepcijos metmenų turinio bendruosius bruožus, alternatyvius konstitucingumo raidos maršrutus ir potencialiai išvelgiamas

²⁶¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1990 m. lapkričio 7 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengimo“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. 2. Vilnius, 1991, p. 600, 601. Projekto rengimo grupės vadovas buvo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis, o nariai – Aukščiausiosios Tarybos deputatai ir atitinkamų sričių teisininkai: J. Bulavas, A. Dziegoraitis, J. Galginaitis, V. Katkus, P. Kūris, K. Lapinskas, Z. Namavičius, V. Pakalniškis, A. Paulauskas, J. Prapiestis, S. Stačiokas, Č. V. Stankevičius, G. Šerkšnys, A. Taurantas, J. Žilys.

²⁶² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. gegužės 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenų“. *Ibid.*, Nr. 3, p. 506.

²⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Koncepcijos metmenys. *Lietuvos aidas*, 1991 m. gegužės 10 d.

Konstitucijos rengimo tendencijas²⁶⁴. Beje, tuo metu, kai buvo daromas šis pranešimas, Aukščiausiojoje Taryboje jau kilo lygiagrečios iniciatyvos spartinti Konstitucijos rengimo veiklą dėl to, kad kai kurios politinės partijos, kitos organizacijos reikalavo nedelsiant atkurti Lietuvos Respublikos Prezidento institutą remiantis Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu. Tokioje politinėje situacijoje Konstitucijos koncepcijos metmenys plačiau nebuvo svarstomi, o politinėje diskusijoje aktualizavosi kitos temos.

Paminėtini bent pagrindiniai Metmenų turinio bruožai²⁶⁵. Metmenyse buvo įtvirtinta demokratinė Lietuvos valstybės prigimtis. Tai atsispindėjo daugelyje nuostatų. Patikslinant Laikinojo Pagrindinio Įstatymo teiginį, kad Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika, buvo apibrėžta valstybės valdymo forma: „Lietuvos Respublika pagal valdymo forma yra demokratinė Respublika, kurioje valstybės valdžią įgyvendina demokratiniais rinkimais išrinktas Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, taip pat Teismas.“

Greta valstybės valdžių atskyrimo principo, kuris pripažintas pamatiniu valstybės organizavimo principu, Metmenyse apibūdintos ir pagrindinės kiekvienos valdžios funkcijos: Seimas yra vienintelis įstatymų leidėjas, Prezidentui ir Vyriausybei tenka vykdomosios valdžios funkcijos, Teismas vykdo teisingumą. Pabrėžiant valstybės valdžių sąveiką, akcentuota: visos valdžios institucijos yra viena su kita susijusios, Konstitucija ir įstatymai nustato jų tarpusavio teisinius santykius, veiklos kontrolės būdus ir formas. Toks valdžių galių apribojimas ir jų atsvaros reišė, kad jokia valstybės institucija negali sutelkti visos ir absoliučios valdžios, yra viena kitos kontroliuojama.

Pažymint tai, kad Metmenyse išskirtinis dėmesys skirtas valstybės formai apibūdinti, atskirai buvo apibrėžiama ir valstybės teritorinės santvarkos forma. Buvo skelbiama: Lietuvos Respublika yra vientisa (unitarinė) valstybė, todėl jos teritorija negali būti daloma į kokius nors valstybinius darinius.

Teisinės valstybės samprata metmenyse suformuluota glaustai ir nurodyti tik esminiai jos požymiai: Lietuvos Respublika yra teisinė valstybė. Jos veikla ir santykiai su savo piliečiais ir juridiniais asmenimis grindžiami Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įstatymais, priimtais demokratine tvarka, o valdžios institucijų galių ribas nustato Konstitucija ir įstatymai. Jokie teisiniai aktai ir veiksmai negalėjo prieštarauti Konstitucijai. Valstybė garantavo konstitucinę priežiūrą tam, kad valstybės valdžia funkcionuotų pagal Konstituciją. Teisinės valstybės koncepcija išreikšta ir žmogaus teisių ir laisvių konstitucinėje doktrinoje.

Socialinės valstybės samprata Metmenyse nebuvo išsamiau atskleista, nors socialinės valstybės požymių galima rasti. Teigiant, kad Lietuvos ūkis grindžiamas nuosavybės teise ir privačia iniciatyva, nurodyta, jog Konstitucija draudžia rinkos monopolizavimą ir saugo konkurencijos laisvę, nustato ūkio valstybinio reguliavimo ribas, finansų sistemos funkcionavimo, biudžeto sudarymo ir vykdymo tvarką. Įstatymai turėjo saugoti, kad ūkinė iniciatyva nekenktų bendrai gerovei, piliečių teisėms ir laisvėms. Skelbta, kad nuosavybė naudojama nedarant žalos kitų žmonių gyvybei ir sveikatai, laisvei, garbei ir orumui.

Atsižvelgiant į pagrindinius Metmenų turinio bruožus, galima daryti kai kurias apibendrinančias išvadas: 1) Metmenys buvo kuriami sudėtingomis politinėmis sąlygomis,

²⁶⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) ketvirtoji sesija. Stenogramos. Nr. 46, p. 2–79.

²⁶⁵ Plačiau apie Metmenų rengimą žr.: Žilys, J. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link. *Justitia*. 2001, Nr. 3, p. 6–8, 24–27; 2001, Nr. 4–5, p. 8–12.

t. y. tada, kai buvo siekiama Lietuvos nepriklausomos valstybės įtvirtinimo, jos tarptautinio pripažinimo; 2) Metmenimis siekta išreikšti bent bendruosius konstitucinės struktūros rėmus, kurie būtų svarstymų pradžia kelyje į nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstituciją; 3) esminis klausimas, kurį buvo siekiama spręsti – valstybės valdžios konstrukcija; tai buvo sudėtinga problema, nes ji įvairiapusiškais saitais susijusi su skirtingų socialinių politinių grupių interesais, kultūros, ideologijos, teisės reiškiniais; 5) Metmenyse atsispindėjo prielankumas parlamentinės demokratijos prioritetams.

3.2. 1991 m. vasario 9 d. visuotinė gyventojų apklausa (plebiscitas) konstitucingumo raidos kontekste²⁶⁶

Apklausa surengimą lėmė vidaus ir išorės politinės aplinkybės. 1990 m. rudenį SSRS kariniai daliniai vis aktyviau demonstravo karinę galią, suiminėjo piliečius, užiminėjo valstybinius pastatus, įvedinėjo patruliavimą miestuose ir reikalavo laikytis jų nustatytos viešosios tvarkos. Būta aukų. Sklandė žinios apie SSRS „prezidentinio valdymo“ įvedimą Lietuvoje. SSRS prezidentas M. Gorbačiovas paskelbė kreipimąsi į nebeegzistuojančią Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą ir reikalavo, kad Lietuvos Aukščiausioji Taryba tučiuojau pripažintų kitos šalies – SSRS Konstitucijos veikimą Lietuvoje. Lietuvos Aukščiausioji Taryba, atsakydama į tokį ultimatumą, pareiškė, kad „ji neturi nei teisės, nei rinkėjų mandato atsisakyti Lietuvos Respublikos suvereniteto“. Lietuvos parlamentas konstatavo, kad visi ginčytini klausimai turi būti sprendžiami ne karine prievarta, ne šantažu, o tarptautinėje bendrijoje pripažintais derybų ir sutarčių principais²⁶⁷.

Karinės agresijos akivaizdoje Aukščiausioji Taryba kreipėsi į Lietuvos Respublikos žmones ir pakvietė gyventojus nedalyvauti jokiuose okupacinių jėgų arba joms pavaldžių organizacijų rengiamuose rinkimuose, referendumuose ir kituose politiniuose renginiuose²⁶⁸. Paaiškėjęs, kad susikūrė apsišaukėliškas „Lietuvos gelbėjimo“ komitetas, ketinąs užgrobti valdžią padedant svetimai kariuomenei, Aukščiausioji Taryba pareiškė, kad taip įvykus, bet kuri marionetinė prosovietinė valdžia Lietuvoje ir visi jos sprendimai būtų visiškai neteisėti ir niekam neprivalomi²⁶⁹. Vadinamojo „Nacionalinio gelbėjimo komiteto“ antivalstybinis, antikonstitucinis pobūdis visapusiškiau paaiškintas 1991 m. sausio 14 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarime²⁷⁰.

1991 m. sausį SSRS reguliariosios ginkluotosios pajėgos plėtė savo karines operacijas. Buvo ginklu užgrobiami ir niokojami valstybiniai objektai bei teisėsaugos įstaigos, blokuojami keliai, transportas ir ryšiai. Kai kur skelbtas „komendanto valandos“ režimas. Įvertindama įvykių pobūdį ir mastą, Aukščiausioji Taryba visa tai įvardijo kaip „atvirą karinę agresiją, kuri turi būti nedelsiant nutraukta“²⁷¹. Sudaryta Lietuvos Respublikos

²⁶⁶ Plačiau apie tai žr.: Žily, J. 1991 m. vasario 9 d. apklausa (plebiscitas) Lietuvos konstitucionalizmo požiūriu. *Justitia*. 2001, Nr.1, p. 8–11.

²⁶⁷ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 11 d. pareiškimas. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. Nr. 2, p. 506, 507.

²⁶⁸ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 11 d. kreipimasis į Lietuvos Respublikos žmones. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 3-54.

²⁶⁹ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 11 d. pareiškimas. Dokumentų rinkinys. Nr. 2, p. 508.

²⁷⁰ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 14 d. nutarimas „Dėl vadinamojo „Nacionalinio gelbėjimo komiteto“ veiklos politinio ir teisinio įvertinimo. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 3-70.

²⁷¹ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 12 d. nutarimas „Dėl priemonių Lietuvos Respublikai ginti“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 3-56.

laikinoji gynybos vadovybė. Vidaus reikalų ir krašto apsaugos daliniams suteikta teisė priešintis bet kuriam užpuolikui.

SSRS vykdomos politinės ir karinės agresijos kulminacija – 1991 m. sausio 13-oji. Naktį iš sausio 12-osios į sausio 13-ąją Vilniuje SSRS ginkluotosios pajėgos smurtu užgrobė Spaudos, taip pat Lietuvos radijo ir televizijos rūmus, televizijos bokštą, Vilniaus radijo mazgą, kitų įstaigų pastatus. Nužudyti ir sužaloti pastatus saugantys žmonės. Buvo reali grėsmė, kad demokratinuose rinkimuose išrinkta teisėta Lietuvos valdžia – Aukščiausioji Taryba, Vyriausybė – gali būti nušalinta. Aukščiausioji Taryba konstatavo, kad „TSR Sąjunga pradėjo nepaskelbtą karą prieš Lietuvos Respubliką“²⁷².

Iškilus pavojams Lietuvos Respublikos egzistencijai, Aukščiausioji Taryba nutarė sudaryti Lietuvos Respublikos Vyriausybę emigracijoje, kurios įgaliojimai prasidėtų nuo to momento, kai taptų aišku, kad Aukščiausioji Taryba negali susirinkti ir laisvai priiminėti sprendimų. Vyriausybės emigracijoje vadovu skirtas užsienio reikalų ministras A. Saudargas, suteikiant jam teisę skirti Vyriausybės emigracijoje narius ir Lietuvos Respublikos diplomatinis atstovus²⁷³.

Galima konstatuoti, kad svarbiausias teisinis veiksmas – pasekmė to, kas įvyko sausio 13-ąją, – 1991 m. vasario 9 d.: Lietuvos apklausa (plebiscitas) dėl Lietuvos nepriklausomybės.

Dar tebetvyrant politinei socialinei įtampai ir potencialiai egzistuojant naujiems karinės agresijos aktų pavojams 1991 m. sausio 16 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Pirmininkas V. Landsbergis, pateikdamas atitinkamo nutarimo projektą, pasiūlė surengti Lietuvos Respublikos gyventojų apklausą – ar jie pritaria naujos rengiamos Lietuvos Respublikos Konstitucijos teiginiui: *Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika*. Priimtame nutarime pastebėta, kad Aukščiausiosios Tarybos leitmotyvas surengti apklausą yra siekis „toliau įtvirtinti nepriklausomos Lietuvos valstybingumą“. Apklausa organizuoti pavesta Vyriausybei ir savivaldybėms. Nustatyta, kad apklausoje galės dalyvauti gyventojai, turintys Lietuvos pilietybę arba pilietybės teisę pagal Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymą ir turintys aktyviąją rinkimų teisę²⁷⁴. Sausio 18 d. Aukščiausioji Taryba patikslino, kad šią apklausą rengs Vyriausybė, savivaldybės, Lietuvos Respublikos rinkimų komisija, rajonų ir miestų rinkimų komisijos²⁷⁵.

Lietuvos Respublikos rinkimų komisija, vadovaudamasi Aukščiausiosios Tarybos nutarimais dėl apklausos organizavimo, 1991 m. sausio 20 d. priėmė nutarimą, kuriuo paskyrė apklausos vykdymo datą – 1991 m. vasario 9-ąją dieną. Apklausa turėjo būti vykdoma rinkimų apylinkėse, sudarytose 1990 m. savivaldybių tarybų rinkimams. Nutarime konkretizuoti klausimai, kuriuos turėjo spręsti atitinkamo rango rinkimų komisijos²⁷⁶. 1991 m. sausio 27 d. posėdyje Komisija konstatavo, kad SSKP yra neregistruota

²⁷² Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 13 d. kreipimasis į pasaulio vyriausybes. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 3-57.

²⁷³ 1991 m. sausio 13 d. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės emigracijoje“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 3-57.

²⁷⁴ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų apklausos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 3-80.

²⁷⁵ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. sausio 16 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų apklausos“ pirmojo punkto“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 3-82.

²⁷⁶ Lietuvos Respublikos rinkiminės komisijos 1991 m. sausio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų apklausos organizavimo tvarkos“. Lietuvos valstybės naujasis archyvas (LVNA). F18, Ap. 5, bylos Nr. 5, p. 3–7.

politinė partija ir todėl neturi teisės deleguoti savo atstovų stebėtojais, taip pat į apklausos organizavimo komisijas. Apklausos vykdymo dieną pasiūsti savo įgaliotus atstovus į vykdymo vietas turėjo teisę Valstybinė Rytų Lietuvos komisija, Visuomeninė Rytų Lietuvos reikalų taryba, „Vilnijos“ rusų, baltarusių, ukrainiečių, lenkų ir kitos visuomeninės, politinės organizacijos, visuomeniniai judėjimai²⁷⁷. Komisija nustatė, kad, esant ypatingoms aplinkybėms, dėl kurių neįmanoma sušaukti Respublikos rinkimų komisijos posėdžių, Komisijos vardu nutarimus galės priimti ne mažiau kaip trys Komisijos nariai, tarp kurių būtina būti Komisijos pirmininkas, pavaduotojas arba sekretorius. Tokiomis sąlygomis priimti aktai vėliau turėjo būti pateikti Komisijai²⁷⁸.

Dėl rengiamos gyventojų apklausos Aukščiausioji Taryba priėmė keletą dokumentų, kuriais patikslino apklausos tikslus ir jo prasmę. 1991 m. vasario 4 d. Aukščiausioji Taryba pareiškime teigė, kad „pritarimas formuluotei Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika turi būti suprantamas taip: Piliietis, pritariantis šiam teiginiui, sutinka su tuo, kad Lietuva turi būti nepriklausoma valstybė, o jos forma – demokratinė respublika <...> Lietuvos žmonės priims ir naują Lietuvos Konstituciją, kurioje ne kas kitas, o jie patys duos nurodymus valstybei, apibrėždami jos įgaliojimų ribas, bei nustatys įstatymų leidžiamosios, vykdomosios ir teismo valdžios santykius. Savo veikloje visos jos remsis Lietuvos Respublikos Konstitucija.“²⁷⁹ Kreipimesi į Lietuvos žmones Aukščiausioji Taryba, atsižvelgdama į priešišku jėgų agitaciją nedalyvauti apklausoje, pabrėžė: „Artėjant XXI amžiui, mes tvirtai siekiame kurti Lietuvos valstybę kaip demokratinę respubliką, kurioje valdžios galia kyla iš Lietuvos žmonių valios, o ją įgyvendinti turi teisę tik laisvai tautos išrinkti atstovai. Ir niekas kitas neturi teisės šios valdžios pasisavinti.“²⁸⁰ 1991 m. kovo 3 d. panašios apklausos buvo organizuojamos Estijoje ir Latvijoje. SSRS politinė vadovybė ėmėsi veiksmų, kad tokios apklausos iš viso neįvyktų, o priimtų sprendimų reikšmę menkino. Visa tai buvo siejama su 1991 m. kovo 17 d. turinčiu įvykti SSRS organizuojamam referendumui dėl SSRS išlikimo. Reikalauta, kad šis referendumas įvyktų ir Lietuvoje²⁸¹.

Visuotinė apklausa buvo atsakymas ir į SSRS organizuojamą referendumą. Lietuvos pozicija dėl to referendumo buvo suformuluota 1991 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškime. Šiame dokumente buvo pabrėžta, kad nuo 1990 m. kovo 11 d. „jokie TSRS įstatymai ar valdžios nutarimai Lietuvoje neveikia ir jos žmonių niekaip neįpareigoja“. Buvo priminta, kad „pasaulio valstybių bendrija niekada nepripažino Lietuvos aneksijos ir teisiniu požiūriu Lietuva niekada nebuvo TSR teritorijos dalimi“. Ir pagaliau buvo pabrėžta, kad tokio referendumo organizavimas yra ne kas kita „kaip šiurkštus kišimasis į Lietuvos Respublikos vidaus reikalus

²⁷⁷ *Ibid.*, p. 42.

²⁷⁸ *Ibid.*, p. 54.

²⁷⁹ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 4 d. pareiškimas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 5-135.

²⁸⁰ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 4 d. kreipimasis į Lietuvos žmones. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr.5-136.

²⁸¹ Štai SSRS prezidentas M. Gorbačiovas, kalbėdamas per Maskvos televiziją, kaltino Baltijos valstybes noru išvengti SSRS referendumo rengiant savuosius plebiscitus dėl nepriklausomybės, nors iš dalies ir pripažino, kad ne visos SSRS sritys stoji į SSRS savanoriškai. *Baltijos kraštų kelias į nepriklausomybę. 1990–1991 metai. Įvykių kronika*. Sud. V. Skuodis. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1997, p. 401. Nuolatos buvo kartojama, kad Lietuva, norėdama išstoti iš SSRS, turi vadovautis atitinkamais SSRS aktais, kuriuose numatyta konkreti procedūra, ir kad įvyksianti apklausa (plebiscitas) neturės teisinės galios. *Ibid.*, p. 398. SSRS prezidentas vasario 6 d. pasirašė įsaką, kuriuo pabrėžė, kad rengiama apklausa ir mėginimai paskelbti ją plebiscitu dėl Lietuvos ateities yra juridškai nepagrįsti. *Ibid.*, p. 401.

ir naujas pasikėsinimas į jos suverenitetą²⁸².

1991 m. vasario 9 d. Lietuvos gyventojų apklausa vertintina ir Lietuvos užsienio politikos kontekste. Kai kurios Vakarų valstybės rezervuotai vertino ryžtingus Lietuvos veiksmus atkuriant valstybingumą. Valstybių vadovų susitikimuose buvo užsimenama, kad lietuvių tauta valstybės nepriklausomybės klausimą galėtų išspręsti referendumo būdu²⁸³.

Taigi vienu iš apklausos (plebiscito) siekinių buvo patvirtinti pasaulio demokratinei civilizacijai lietuvių tautos ryžtą toliau kurti ir stiprinti nepriklausomą demokratinę valstybę. Prognozuota, kad būtent toks Tautos suverenių galių išreiškimas sustiprins Lietuvos valstybės prestižą tarptautinėje bendrijoje, pagreitins jos pripažinimą ir diplomatinį santykių užmezgimą.

Visuotinei gyventojų apklausai (plebiscitui) surengti buvo sudarytos 2087 rinkimų apylinkės Respublikoje ir 5 už Respublikos ribų – Rusijoje, Smolensko mieste, Tiumenės srities Rogalymo mieste, Armėnijoje – Artyko mieste, Maskvoje ir Taline. Į rinkėjų (balsuotojų) sąrašus iš viso buvo įrašyti 2 milijonai 652 tūkstančiai 738 balsuotojai. Atvyko į apylinkes balsuoti ir gavo apklausos biuletenius 2 milijonai 247 tūkstančiai 810 asmenų, tai yra 84,43 proc. visų rinkėjų. Iš jų pritarė apklausos teiginiui „taip“ – 2 milijonai 28 tūkstančiai 339 balsuotojai arba 90,40 proc.

Apklausoje labai aktyviai dalyvavo įvairių tautybių Respublikos gyventojai. Štai Vilniuje apklausoje (plebiscite) dalyvavo 74 proc., Kaune – 91 proc., Klaipėdoje – 78 proc. Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Alytuje balsavo net 96 proc. gyventojų. Kai kurių nesklandumų organizuojant apklausą buvo Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose, tačiau apklausos rezultatų analizė parodė, kad už pasiūlytą balsavimui teiginį pasisakė ne tik lietuviai, bet ir įvairių kitų tautybių Lietuvos žmonės.

Apklausa (plebiscitas) leido Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai 1991 m. vasario 11 d. vardiniu balsavimu priimti konstitucinį įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“. Už įstatymą balsavo 116 deputatų, vienas susilaikė. Prieš nebalsavo nė vienas deputatas. Lietuvos Respublikos konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“, priėmus Lietuvos Respublikos Konstituciją, tapo jos sudedamąja dalimi²⁸⁴. Tai įtvirtinta Konstitucijos 150 straipsnyje. Konstitucinio įstatymo 2 straipsnio norma apie tai, kad „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ gali būti pakeisti tik Lietuvos tautos visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių.

Priėmus Konstitucinį įstatymą, Aukščiausioji Taryba deklaracija kreipėsi į visas valstybes, jų parlamentus ir vyriausybes ir ragino atsižvelgti į 1991 m. vasario 9 d. įvyku-

²⁸² Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. vasario 22 d. pareiškimas „Dėl 1991 m. kovo 17 d. Tarybų Sąjungoje rengiamo TSRS referendumo“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. Nr. 2, p. 538.

²⁸³ Tokios politikos fragmentas atskleidžiamas prof. V. Landsbergio prisiminimuose apie to meto aktualijas: „Apie tai vis daugiau galvojau po to, kai prezidentas G. Bushas 1990-ųjų gruodžio 10 d. manęs paklausė, kodėl mes nepadaram referendumo, jeigu dauguma žmonių yra lietuviai ir už Nepriklausomybę. Įprastinis aiškinimas, kad mes neprivalome paklusti Gorbačiovo reikalavimams ir daryti referendumo, nes tada kaip tik pripažintumėm, kad jis turi teisę reikalauti, nedarė įspūdžio, kaip regis, tiesmukai politiškai galvojančiam didžiosios valstybės vadovui <...> Aš ir anksčiau pamąstydavau, koks galėtų būti mūsų pačių referendumas, ne pagal Gorbačiovo reikalavimą, kad dar sykį atsakytume pasaulio politikams. Dabar ta mintis subrendo galutinai, ir paskelbėme visų Lietuvos rinkėjų apklausą, tai yra plebiscitą dėl pirmo naujos Konstitucijos straipsnio.“ Landsbergis, V. *Lūžis prie Baltijos. Politinė autobiografija*. Vilnius: Vaga, 1997, p. 261.

²⁸⁴ 1991 m. vasario 11 d. Lietuvos Respublikos konstitucinis įstatymas „Dėl Lietuvos valstybės“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 6-167.

sio plebiscito rezultatus, taip pat prašė paramos, kurią valstybės gali suteikti laisvės ir demokratijos siekiančiai Lietuvai. Deklaracijoje suformuluoti pagrindiniai užsienio politikos tikslai: atkurti diplomatinis ir konsulinis santykius su tomis valstybėmis, su kuriomis Lietuvos Respublika juos palaikė iki 1940 metų okupacijos ir aneksijos, taip pat su kitomis valstybėmis, kurios norės bendradarbiauti su Lietuva lygiateisiškumo ir savitarpio naudos pagrindu; jungtis į Europos taikaus bendradarbiavimo procesą remiantis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis, taip pat patvirtinant savo išipareigojimą laikytis Lietuvos Respublikos sutarčių; atkurti Lietuvos – kaip nepriklausomos valstybės ir buvusios pilnateisės Tautų Sąjungos narės – tarptautines teises, siekti jos narystės Jungtinėse Tautose ir jų institucijose²⁸⁵.

3.3. 1992 m. gegužės 23 d. referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo reikšmė kelyje į Lietuvos Respublikos Konstituciją

Nepriklausomybės partija dar 1991 m. rugsėjį buvo paskelbusi savo poziciją, kad atėjo laikas svarstyti „visai Lietuvai gyvybiškai svarbų klausimą – prezidentūros grąžinimą“. Lietuvos Sąjūdžio Seimo Taryba paskelbė pareiškimą²⁸⁶, kuriame pažymėjo, kad Lietuvos Respublika – jau visuotinai pripažinta valstybė, Jungtinių Tautų organizacijos narė, pabrėžė: „Šiandieninė Lietuvos situacija, ypač jos vidaus reikalai, visus mus įpareigoja ieškoti kiek galima greitesnių sprendimų. Bene optimaliausias jų – Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimas“. Pasiūlymas nedelsiant, dar 1991 m. rudenį, atkurti Respublikos Prezidento instituciją buvo grindžiamas šiais argumentais: būtų visiškai suformuota valdymo sistema, padidėtų valdžios veiksmingumas, taptų efektyvesnis parlamento ir Vyriausybės darbas, nusistovėtų valdžios santykis; esmingiau ir konstruktyviau būtų galima kurti ekonomiką ir kultūrą, išlaikyti socialinę pusiausvyrą, atkurti ir įtvirtinti žmogaus teises; būtų įteisinta asmeninė atsakomybė už svarbių valstybės reikalų sprendimus; būtų sutvarkytas valstybės atstovavimas ir reprezentavimas.

1991 m. lapkričio 30 d. Sąjūdžio Seimas pritarė Sąjūdžio Seimo Tarybos pateiktiems įstatymų projektams dėl Prezidento institucijos. Sąjūdžio Seimas įgaliojo Seimo Tarybą šiuo klausimu nedelsiant organizuoti referendumą, kuris galėtų būti sustabdytas, jeigu Aukščiausioji Taryba priimtų atitinkamus įstatymus ir nutarimą dėl neatidėliotinų Respublikos Prezidento rinkimų²⁸⁷. Netrukus spaudoje buvo paskelbti įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“ ir „Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektai²⁸⁸.

Siekimą nedelsiant atkurti Respublikos Prezidento instituciją dar labiau sustiprino Sąjūdžio trečiojo suvažiavimo rezoliucija „Dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo“²⁸⁹. Suvažiavimas įpareigojo Sąjūdžio Seimą ir Seimo Tarybą tęsti pradėtą darbą, kad konstruktyviai ir kaip galima greičiau būtų pasiektas tikslas, o Sąjūdžio remti Aukš-

²⁸⁵ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. vasario 11 d. deklaracija „Dėl Lietuvos Respublikos lygiateisio dalyvavimo pasaulio valstybių bendrijoje“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 6-167.

²⁸⁶ Lietuvos Sąjūdžio Seimo Tarybos 1991 m. spalio 22 d. pareiškimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo“. *Lietuvos aidas*. 1991 m. spalio 22 d.

²⁸⁷ Sąjūdžio informacinės agentūros Savaitinių žinių biuletenis. 1991 m. gruodžio 2–9 d. Nr. 1.

²⁸⁸ Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“ projektas ir „Lietuvos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymo projektas“. *Lietuvos aidas*. 1991 m. gruodžio 5 d.

²⁸⁹ Sąjūdžio trečiojo suvažiavimo 1991 m. gruodžio 16 d. rezoliucija „Dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo“. *Lietuvos aidas*. 1991 m. gruodžio 19 d.

čiausiosios Tarybos deputatai buvo paraginti visokeriopai palaikyti Prezidento institucijos atkūrimą.

1992 m. gruodžio 9 d. Vilniaus miesto savivaldybės Taryboje patvirtintas iniciatyvinės grupės paskelbti referendumą registracijos aktas. Surinkus įstatyme nustatytą rinkėjų parašų skaičių, referendumo surengimo klausimas svarstytas Aukščiausiosios Tarybos Prezidiume, o paskui – Aukščiausiojoje Taryboje. Po aštrios politinės diskusijos 1992 m. kovo 12 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“²⁹⁰. Buvo nutarta: paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos įstatymų „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos ir Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo“ projektų 1992 m. gegužės 23 d.

1992 m. kovo 27 d. Sąjūdžio Seimo Taryba paskelbė spaudoje pakoreguotus konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ ir įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo ryšium su Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atkūrimu“ projektus²⁹¹, o pareiškime buvo rašoma, kad neatsisakoma ir kitų Prezidento institucijos atkūrimo būdų – siūlyta įstatymų projektus priimti Aukščiausiojoje Taryboje ir numatyto referendumo dieną (arba kiek vėliau) skelbti Prezidento rinkimus.

Įstatymų projektuose formuluotos nuostatos dėl prezidentinės valdžios, kurių pagrindinė idėja – stiprinti valstybės vadovo galias santykiuose su parlamentu ir Vyriausybe. Buvo numatoma, kad Prezidentas galėtų paleisti Vyriausybę be Seimo sutikimo, o atleidžiant Ministrą Pirmininką, kartu turėjo būti atleidžiami ir kiti ministrai. Jam buvo suteikiama teisė sustabdyti Vyriausybės nutarimus ir potvarkius, prieštaraujančius įstatymams, tačiau tokį sprendimą Vyriausybė galėjo apskusti Aukščiausiajam Teismui arba Konstituciniam Teismui. Seimo įstatymų leidybą Prezidentas būtų galėjęs koreguoti įvairiais būdais. Jis būtų turėjęs teisę teikti ne tik įstatymų projektus, bet ir darbotvarkės prioritetus, kuriuos Seimas privalėjo svarstyti. Be to, buvo siūloma Prezidentui suteikti teisę reikalauti kurį nors klausimą svarstyti ypatingos skubos tvarka. Prezidentas galėjo šaukti neeilinę Seimo sesiją ar posėdį savo iniciatyva, nustatydamas, kuriems klausimams svarstyti sesija šaukiama. Prezidentas taip pat galėjo teikti papildymus paskelbtai neeilinei sesijai ar posėdžio darbotvarkėi. Įstatymų projektuose buvo numatyti ir tie atvejai, kai Prezidentas galėjo paleisti Seimą nesulaukus kadencijos pabaigos. Prezidentas būtų turėjęs konstitucinį pagrindą paleisti Seimą ir skelbti neeilinius rinkimus, kai Seimas „ilgą laiką negali vykdyti įstamdavystės“.

1991 m. gruodžio 5 d. ir 1992 m. kovo 31 d. paskelbtų įstatymų projektų turinys buvo dar koreguojamas, o baigiamieji variantai prieš referendumą buvo paskelbti spaudoje²⁹². Aiškėjo tendencija ieškoti Seimo ir Prezidento prerogatyvų pusiausvyrų atsisakant kai kurių galių, kurios buvo deklaruotos anksčiau.

Konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“ projekto pabaigoje buvo rašyta, kad šis įstatymas turi būti paskelbtas per tris dienas po referendumo komi-

²⁹⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Prezidento institucijos atstatymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 7-169.

²⁹¹ *Lietuvos aidas*. 1992 m. kovo 31 d.

²⁹² Lietuvos Respublikos konstitucinio įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento“, Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo pakeitimo ir papildymo atkuriant Lietuvos Respublikos Prezidento instituciją“ projektai. *Lietuvos aidas*. 1992 m. gegužės 7 d.

sijos pranešimo apie įstatymo priėmimą ir įsigalioji jo paskelbimo dieną. Numatyta, kad įstatyme nustatyti Prezidento įgaliojimai gali būti pakeisti tik referendumu. Skelbta, kad pirmieji Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimai pagal įstatymą turėjo būti surengti ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo įstatymo įsigaliojimo.

Įstatymų projektai, kurie buvo pateikti 1992 m. gegužės 23 d. referendumui, nebuvo priimti. Referendume dalyvavo 59,18 proc. visų rinkėjų. Įstatymų projektams pritarė 69,27 proc. rinkėjų, kurie dalyvavo referendume, tačiau tai sudarė tik 40,99 proc. bendro rinkėjų skaičiaus. Pagal referendumo įstatyme nustatytą tvarką įstatymų projektai negavo reikiamo rinkėjų pritarimo.

Vertinant referendumą ir jo rezultatus konstitucingumo raidos kontekste reikėtų pabrėžti, kad Lietuvos piliečių valia buvo svarbus veiksnys pasirenkant Lietuvos valstybės valdymo formą, nustatant valdžių institucines galias. Referendumo rezultatai liudijo Tautos prielankumą tokiai konstitucinei struktūrai, kurioje realiai veikia valstybės valdžių galių pusiausvyros mechanizmai, kur parlamentas yra vienintelis įstatymų leidėjas, taip pat kontroliuojantis vykdomąją valdžią. Šiuo atžvilgiu referendume priimtas piliečių sprendimas brėžė atitinkamas gaires ir Konstitucijos projekto rengėjams.

3.4. 1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir žalos Lietuvai atlyginimo konstitucinė genėžė

Buvusios SSRS, o vėliau – Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų buvimo Lietuvos teritorijoje klausimas buvo susijęs su Molotovo–Ribbentropo 1939 m. paktais, slaptaisiais protokolais ir jų padariniais Lietuvai. Taigi reikia atsižvelgti ne tik į svarbiausius 1992 m. politinius faktus, teisinę reikšmę turinčius įvykius, bet ir Atgimimo laikotarpiu visuotinai deklaruotus Tautos lūkesčius atkurti demokratinį valstybingumą. Visa tai formuluota Sąjūdžio dokumentuose ir atsispindėjo politiškai kryptinguose jo veiksmuose.

Sąjūdžio bendrojoje programoje, kurioje skelbtos Sąjūdžio veiklos pagrindinės gairės dėl visaverčio suvereniteto atkūrimo, sakyta, kad „turi būti atgaivintos lietuviškų karių dalinių tradicijos, tautinės karininkijos rengimo institucijos <...> piliečiams turi būti draudžiama dalyvauti tuose karo veiksmuose, kuriuos yra pasmerkusi SNO“²⁹³. Sąjūdis buvo už tai, kad „Lietuvos TSR nebūtų dislokuotas, saugomas ir gaminamas masinio naikinimo (branduolinis, cheminis ir kt.) ginklas, kad būtų laikomasi viešumo ir dėl Respublikoje dislokuotų karių pajėgų“²⁹⁴. Rezoliucijoje dėl suvereniteto sampratos skelbta, kad suvereniteto turinys neįsivaizduojamas be Lietuvos teisės savarankiškai organizuoti karinę tarnybą²⁹⁵, o rezoliucijoje dėl teritorinių ginkluotųjų pajėgų Sąjūdis reikalavo, kad „<...> į naująją konstituciją siūlomas straipsnis apie Respublikos teritorines ginkluotąsias pajėgas būtų visiškai ir besąlygiškai vykdomas“²⁹⁶.

Šis klausimas laipsniškai aktualizavosi politiniame procese įvertinus slaptuosius SSRS ir Vokietijos susitarimus 1939 m. ir jų pasekmes Lietuvos valstybingumui. 1989 m. vasario 16 d. Sąjūdžio Seimo Deklaracijoje pasisakyta už Lietuvos „tradicinį neutralumo

²⁹³ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. Steigiamasis suvažiavimas. Vilnius: Mintis, 1990, p. 206.

²⁹⁴ *Ibid.*, p. 207.

²⁹⁵ Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo rezoliucija „Dėl Lietuvos TSR suvereniteto sampratos“. *Ibid.*, p. 219.

²⁹⁶ Sąjūdžio Steigiamojo suvažiavimo rezoliucija „Dėl Lietuvos TSR teritorinių ginkluotųjų pajėgų“. *Ibid.*, p.231

statusą demilitarizuotoje Europos zonoje²⁹⁷. Netrukus Sąjūdžio Seimas pareiškė, kad okupacijos ir aneksijos padariniams panaikinti, be kitų politinių žingsnių, būtina „paruošti Įstatymą dėl TSRS kariuomenės laikino buvimo Lietuvos teritorijoje sutartinių sąlygų; pradėti derybas su TSRS dėl jos kariuomenės palaipsnio išvedimo iš Lietuvos“²⁹⁸.

1989 m. vasarą, artėjant Molotovo–Ribbentropo pakto pasirašymo 50 metų sukakčiai, Sąjūdžio iniciatyva pradėti rinkti žmonių parašai, kuriais turėjo būti išreikšta Lietuvos žmonių valia, kad SSRS, VFR, VDR vyriausybės paskelbtų šį paktą ir jų slaptuosius protokolus, „neturinčiais juridinės galios nuo pat jų pasirašymo momento“, ir reikalauta, kad „TSRS likviduotų Molotovo–Ribbentropo pakto pasekmes – išvestų iš Pabaltijo valstybių savo okupacinę kariuomenę ir leistų šių valstybių tautoms pačioms nustatyti politinę–socialinę santvarką“²⁹⁹.

Konstatuodamas tai, kad 1940 m. birželio 14 d. SSRS vyriausybės ultimatumas Lietuvos Respublikos Vyriausybei ir neriboto karinio kontingento įvedimas į Lietuvos Respubliką buvo agresijos aktas prieš suverenią valstybę, Sąjūdžio Seimas pareiškė: „Artėja diena, kai TSRS vyriausybė turės pripažinti okupacinį Lietuvos statusą ir jo panaikinimo būtinybę. Šiuo metu okupacinės armijos buvimas Lietuvoje apriboja galimybę laisvai apsispręsti, kokią socialinę ir politinę ateitį jie norės pasirinkti.“³⁰⁰

Sąjūdžio politinės nuostatos ir veiksmai dėl SSRS ginkluotųjų pajėgų, dislokuotų Lietuvos teritorijoje, tolydžiai reiškėsi vis konkretesniais reikalavimais ir šios fundamentaliosios problemos aktualizavimu tarptautinėje demokratinėje bendrijoje. Visa tai atsispindėjo Sąjūdžio rinkimų programoje³⁰¹, kurioje buvo numatyta panaikinti visas Lietuvos ir jos piliečių konstitucines prievoles Sovietų Sąjungai (taip pat ir prievolę tarnauti sovietinėje armijoje); pradėti tarpvalstybines derybas su SSRS, kad sovietinės armijos statusas būtų pakeistas į užsienio kariuomenės statusą ir kad būtų nustatyti jos išvedimo iš Lietuvos teritorijos terminai ir sąlygos; remti Baltijos nebranduolinės zonos kūrimo idėją ir reikalauti nedelsiant išgabenti iš Lietuvos teritorijos branduolinių ir kitus masinio naikinimo ginklus.

1990 m. kovo 11 d. aktais atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, Aukščiausioji Taryba nedelsiant ėmėsi veiksmų spręsti SSRS ginkluotųjų pajėgų klausimą. Jau 1990 m. kovo 12 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą, kuriame, remdamasi Lietuvos Respublikos Laikiniu Pagrindiniu Įstatymu, išaiškino, kad 1967 m. spalio 12 d. SSRS visuotinės karinės prievolės įstatymas Lietuvos Respublikos piliečių atžvilgiu negalioja³⁰². Nustačius, kad visos valstybinės įmonės, įstaigos ir organizacijos pereina Lietuvos Respublikos jurisdikcijai³⁰³, konstituciškai buvo pagrįstas ir Aukščiausiosios Tarybos sprendimas nutraukti SSRS gynybos ministerijos karinių komisariatų, kaip svetimoms valstybės įstaigų,

²⁹⁷ *Sąjūdžio Seimo 1989 m. vasario 16 d. Deklaracija. Lietuvos kelias*. 1. Vilnius: Viltis, 1989, p. 49.

²⁹⁸ Sąjūdžio Seimo 1989 m. birželio 18 d. pareiškimas „Dėl Lietuvos valstybingumo atkūrimo raidos“. *Ibid.*, p. 55.

²⁹⁹ Sąjūdžio Seimo Tarybos laiškas TSRS, VFR, VDR vyriausybėms, JT Generaliniam Sekretoriui. *Ibid.*, p. 85.

³⁰⁰ Sąjūdžio Seimo 1989 m. rugpjūčio 23 d. pareiškimas. *Ibid.*, p. 56, 57.

³⁰¹ *Sąjūdžio rinkiminė programa. Lietuvos Sąjūdis ir valstybės idealų įgyvendinimas*. SUD. D. BLAŽYTĖ; V KAŠAUSKIENĖ. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1998, p. 333–349.

³⁰² Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl 1967 m. spalio 12 d. TSRS visuotinės karinės prievolės įstatymo negaliojimo Lietuvos Respublikos teritorijoje. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9-233.

³⁰³ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos teritorijoje esančių sąjunginio ir sąjunginio-respublikinio pavaldumo įmonių, įstaigų ir organizacijų statuso“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios. 1990, Nr. 9-235.

esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje, veiklą³⁰⁴.

Aukščiausiosios Tarybos kreipimėsi į SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką konstatuota, kad nuo 1940 m. birželio 15 d. SSRS ginkluotųjų pajėgų dalinių buvimas Lietuvos teritorijoje neturėjo ir neturi teisinio pagrindo. Vadovaujantis tebegaliojančia 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos taikos sutartimi su Rusija, Aukščiausioji Taryba kvietė SSRS vyriausybę pritarti jos pasiūlymui artimiausiu ir abiem šalims palankiu metu pradėti derybas dėl karinių dalinių statuso, dislokavimo ir visiško išvedimo. Pareikšta, kad tol, kol šie klausimai nebus išspręsti, SSRS ginkluotosios pajėgos, vidaus, valstybės saugumo ir pasienio kariuomenė Respublikos teritorijoje neturėtų vykdyti manevrų, perdislokavimo ir didinti esamo kontingento³⁰⁵.

Okupacinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos klausimas buvo keliamas daugelyje kitų Aukščiausiosios Tarybos dokumentų, kuriais buvo kreipiamasi į Vakarų valstybių parlamentus, vyriausybes ir politikos veikėjus. Šis Lietuvos valstybės politikos tikslas atsispindėjo Aukščiausiosios Tarybos Pirmininko, atkuriamos diplomatinės tarnybos veiksmuose, kuriais buvo įgyvendinamos Lietuvos parlamento suformuluotos politinės nuostatos dėl okupacinių ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos. Aktualija buvo kryptingai keliami jau pirmuosiuose „konsultaciniuose pasitarimuose“ su SSRS politinės vadovybės, o vėliau – su Rusijos Federacijos atstovais. Kariuomenės statusas buvo vienas pagrindinių tarpvalstybinių derybų objektas tada, kai jos buvo inicijuojamos, ir tada, kai pradėta tartis dėl šių karinių dalinių statuso. Reikalavimas nedelsiant išvesti okupacinę kariuomenę iš Lietuvos Respublikos teritorijos buvo siejamas su agresyviais SSRS armijos ir kariškių veiksmais Lietuvoje, kai buvo imamasi smurto prieš pareigūnus, gyventojus, užgrobiami pastatai, blokuojama valstybės institucijų veikla.

Greta reikalavimo išvesti okupacinę kariuomenę iš Lietuvos Respublikos teritorijos akcentuotas klausimas dėl žalos Lietuvai atlyginimo. 1991 m. birželio 4 d. Aukščiausioji Taryba pavedė Vyriausybei pateikti Lietuvos Respublikos valstybinei delegacijai tarpvalstybinėms deryboms su SSR Sąjunga apskaičiavimus, kurie pagrindžia 1940–1991 m. SSRS padarytos žalos Lietuvos Respublikai ir jos gyventojams dydį. Aukščiausioji Taryba įpareigojo valstybinę delegaciją oficialiai iškelti Sovietų Sąjungai klausimą dėl padarytos žalos atlyginimo³⁰⁶.

Po muitininkų ir policininkų žudynių Medininkų poste 1991 m. liepos 31 d. naktį Aukščiausioji Taryba kreipėsi į visas pasaulio demokratines valstybes, prašydama imtis neatidėliotinių veiksmų, kad „KGB ir visos kitos SSRS represinės struktūros būtų nedelsiant išvestos iš Lietuvos Respublikos teritorijos ir tuo pašalinta grėsmė taikai bei žmonių saugumui“³⁰⁷.

1990 m. rugpjūtį kariniam pučui pralaimėjus Maskvoje ir tarptautinėje bei vidaus aplinkoje formuojantis iš esmės naujai situacijai, Aukščiausioji Taryba dar labiau suaktyvino pastangas spręsti okupacinės kariuomenės klausimą. Lietuvos valstybės tarptautinis

³⁰⁴ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl TSRS gynybos ministerijos karinių komisariatų, esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje, veiklos nutraukimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-242.

³⁰⁵ Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 13 d. kreipimasis į SSRS Aukščiausiosios Tarybos pirmininką. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1990, Nr. 9-234.

³⁰⁶ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. birželio 4 d. nutarimas „Dėl 1940–1991 m. TSRS padarytos žalos Lietuvos Respublikai ir jos gyventojams atlyginimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 17-456

³⁰⁷ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. rugpjūčio 1 d. kreipimasis į visas pasaulio demokratines valstybes dėl TSRS represinių struktūrų išvedimo iš Lietuvos. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. Nr. 23-607.

pripažinimas sudarė politines teises prielaidas valstybės institucijoms ryžtingiau kelti šią aktualią visais tarptautinės politikos lygiais. 1991 m. rugpjūčio 27 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba pareikalavo iš Sovietų Sąjungos, kad ji suderintais su Lietuvos Respublika terminais visiškai išvestų SSRS sausumos kariuomenės, karinio jūrų laivyno, karinių oro pajėgų, raketinės ir visų kitų kariuomenės rūšių dalinius. JAV, Jungtinės Didžiosios Britanijos, Šiaurės Airijos Karalystės ir Prancūzijos Respublikos vyriausybių prašyta ryžtingai paremti Lietuvos Respublikos reikalavimą³⁰⁸.

Siekdama pradėti SSRS ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos teritorijos procesą, Aukščiausioji Taryba aktyviai skatino derybas su SSRS, o žlugus Sovietų Sąjungai, – su Rusijos Federacija³⁰⁹. Tačiau prasidėjusios derybos strigo ir akivaizdžiai buvo vilkinamos ne dėl Lietuvos kaltės. 1992 m. balandį buvo konstatuota, kad derybų procesas atsidūrė aklavietėje. Tokiame kontekste ir kilo referendumo idėja.

Referendumą inicijavo Lietuvos krikščionių demokratų partijos valdyba. Aukščiausiosios Tarybos deputatas V. Puplauskas 1992 m. balandžio 7 d. pateikė nutarimo projektą dėl referendumo paskelbimo, pradėti rinkti deputatų parašai. Pagrindiniai motyvai rengti referendumą buvo: 1) vadovaujantis konstituciškai nekvestionuojama nuostata, kad referendumas yra aukščiausia tautos valios ir galių raiškos forma, buvo tikimasi, kad tokiu būdu pareiškus Lietuvos poziciją dėl Rusijos jurisdikcijoje esančių karinių formuočių išvedimo, tai būtų įspūdingas veiksny, kuriuo būtų remiamasi derybose su Rusijos Federacija. Tokiu atveju neliktų galimybių įvairiai interpretuoti Lietuvos valstybės veiksmų svetimos kariuomenės statuso ir jos išvedimo neišvengiamumo atžvilgiu; 2) referendumas būtų veiksminga Lietuvos valstybės užsienio politikos įgyvendinimo priemonė rengiantis Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai, ir kai liko nedaug laiko pareikšti savo nusistatymą ir pasiūlymus dėl rengiamų dokumentų projektų; 3) pareiškus tautos valią referendume, Lietuvos valstybinė delegacija derybose su Rusijos Federacija būtų apginkluota veiksminga juridine priemone reikalauti žalos, kurią padarė Lietuvai ir jos žmonėms svetima kariuomenė sunaikindama Lietuvos kariuomenės turtą ir ginkluotę, žalos gamtinei aplinkai, valstybės ir jos piliečių turtui, taip pat žalos, kurią patyrė asmenys, priverstinai pašaukti atlikti tarnybą SSRS ginkluotosiose pajėgose, atlyginimo.

Nors Aukščiausiojoje Taryboje buvo aštriai diskutuota dėl referendumo tikslingumo ir jo datos klausimo, tačiau sprendimas buvo priimtas – referendumą nutarta paskelbti 1992 m. birželio 14 d.³¹⁰

Politinio proceso, kuris vyko Aukščiausiojoje Taryboje inicijuojant, skelbiant ir organizuojant referendumą, akcentai regimi ir šiuolaikinėje Lietuvos Respublikos Konstitucijos sisteminėje konstrukcijoje. 1992 m. birželio 8 d. artėjant referendumui, Aukščiausioji Taryba priėmė Konstitucinį aktą „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“³¹¹. Remdamasi 1918 m. vasario 16 d. ir 1990 m. kovo 11 d. aktais dėl

³⁰⁸ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. rugpjūčio 27 d. nutarimas „Dėl visiško SSRS ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos Respublikos vykdymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 25-672.

³⁰⁹ Apie tai plačiau žr.: ŽILYS, J. 1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir žalos Lietuvai atlyginimo konstitucinėje genezėje. *Jurisprudencija*, 2011, 18(2), p. 467–496.

³¹⁰ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. balandžio 27 d. nutarimas „Dėl referendumo paskelbimo piliečių valiai pareikšti dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 metais ir žalos Lietuvai atlyginimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 14-387.

³¹¹ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 18-513.

Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo ir 1991 m. vasario 9 d. visos tautos pareikšta valia, matydama pastangas bet koku pavidalu išsaugoti buvusią SSR Sąjungą su visais jos užkariavimais ir ketinimus įtraukti Lietuvą į posovietinio Rytų bloko gynybines, ekonomines, finansines ir kitokias „erdves“, Aukščiausioji Taryba nutarė puoselėti abipusiškai naudingus ryšius su kiekviena valstybe, anksčiau įėjusia į SSRS sudėtį, tačiau niekada ir jokių pavidalu nesijungti į jokias buvusios SSRS pagrindu kuriamas naujas politines, karines, ekonomines ar kitokias valstybių sąjungas ir sandraugas. Paskelbta, kad tokia veikla yra priešiška Lietuvos nepriklausomybei ir atsakomybė už ją nustatoma pagal įstatymus. Konstituciniame akte nustatyta, kad Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti jokių Rusijos, Nepriklausomų Valstybių sandraugos ar į ją įeinančių valstybių karinių bazių ir kariuomenės dalinių.

Konstitucinį aktą lydėjo Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl jo įgyvendinimo. Vyriausybė ir Valstybinė derybų su Rusija dėl kariuomenės išvedimo delegacija buvo įpareigotos griežtai laikytis Konstitucinio akto nuostatų ir toliau reikalauti, kad visa Rusijos kariuomenė būtų besąlygiškai išvesta iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. Vyriausybė ir Krašto apsaugos ministerija privalėjo nedelsiant perimti Lietuvos valstybinės sienos perimetro (ilgio) sausumoje, jūroje ir Lietuvos oro erdvės kontrolę³¹².

1992 m. birželio 14 d. referendume dalyvavo 1 931 278 rinkėjai, arba 70,05 proc. visų rinkėjų. Už SSRS kariuomenės išvedimą iš Lietuvos Respublikos teritorijos balsavo 1 751 026 piliečiai, arba 68,95 proc. bendro rinkėjų skaičiaus, o dalyvavusių balsavime – 90,67 proc. Nepritariančių šios kariuomenės išvedimui buvo 5,51 proc. bendro rinkėjų skaičiaus, o dalyvavusių balsavime – 7,25 proc.

Atsižvelgdama į šiuos balsavimo rodiklius Aukščiausioji Taryba konstatavo, kad Lietuvos Respublikos piliečiai 1992 m. birželio 14 d. referendume absoliučia balsų dauguma priėmė sprendimą, reikalaujantį, „kad buvusios SSRS kariuomenės išvedimas iš Lietuvos Respublikos teritorijos būtų pradėtas tuoj pat ir užbaigtas 1992 m., ir kad būtų atlyginta Lietuvos žmonėms bei Lietuvos valstybei padaryta žala“. Referendume priimtas sprendimas įsigaliojo kitą dieną po oficialių referendumo rezultatų paskelbimo, t. y. po 1992 m. birželio 18 dienos³¹³.

1992 m. birželio 14 d. referendumas dėl buvusios SSRS kariuomenės besąlygiško ir neatidėliotino išvedimo iš Lietuvos Respublikos teritorijos 1992 m. ir žalos Lietuvai atlyginimo, kaip ir 1991 m. vasario 9 d. apklausa (plebiscitu) dėl teiginio „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“, 1992 m. gegužės 23 d. referendumas dėl Respublikos Prezidento institucijos atkūrimo buvo vienas išpūdingiausių politinių teisinių reiškinų Lietuvos konstitucingumo raidoje po to, kai 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė. Tautos sprendimas apibendrino ir aukščiausia teisine galia įtvirtino lietuvių tautos lūkesčius, Sąjūdžio, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos politines teises priedermes spręsti buvusios SSRS kariuomenės išvedimo klausimą ir taip užtikrinti valstybės suverenitetą bei konstitucinį saugumą.

Referendume priimtas tautos sprendimas organiškai susijęs ir išreikštas Lietuvos Respublikos Konstitucijos normų bei nuostatų sisteminėje konstrukcijoje ir visų pirma

³¹² Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas įgyvendinimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr.18-514.

³¹³ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl 1992 m. birželio 14 d. referendume priimto Lietuvos Respublikos piliečių sprendimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. Nr. 21-615.

tuo, kad 1992 m. birželio 8 d. Konstitucinis aktas „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“ yra Lietuvos Respublikos Konstitucijos sudedamoji dalis ir vienas iš Konstitucijos vientisumo principo turinio raiškos teisinių būdų.

Lietuvos tautos valia pareikšta referendume atsispindėjo ESBK Helsinkio aukščiausio lygio susitikimo dokumentuose ir konkrečiai – 1992 m. liepos 10 d. deklaracijoje „Permainų meto viltys ir problemos“. Deklaracijoje pareikšta, kad remiamos valstybių – ESBK dalyvių – pastangos pašalinti taikiomis priemonėmis ir per derybas tokias iš praeities paveldėtas problemas kaip užsienio ginkluotųjų pajėgų dislokavimas Baltijos šalių teritorijoje be atitinkamo šių šalių sutikimo. Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos valstybių ir vyriausybių vadovai, vadovaudamiesi teisės principais ir siekdami užkirsti kelią kokiam nors galimam konfliktui, paragino atitinkamas valstybes dalyves neatidėliojant sudaryti dvišales sutartis, taip pat grafikus, kad būtų garantuotas kuo greičiausias organizuotas ir visiškas tokios užsienio kariuomenės išvedimas iš Baltijos šalių teritorijos.

3.5. 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos rengimas ir priėmimas

Konstitucijos rengimo proceso intensyvinimas ir jo teisinis apibrėžimas. 1991 m. spalio mėn. 82 deputatai iš įvairių tuo metu veikusių Aukščiausiojoje Taryboje frakcijų inicijavo diskusiją apie Konstitucijos rengimo etapus, politines socialines sąlygas, į kurias turi būti atsižvelgiama nustatant konstitucinio reguliavimo gaires ir veiksmų dinamiškumą. Toje diskusijoje prabilta apie Aukščiausiosios Tarybos veiklos organizavimo problemas, pirmalaikių parlamento rinkimų prielaidas, Prezidento instituto atkūrimą. Konstitucijos rengimą objektyviai lėmė parlamentinės demokratijos patyrimas ir raida po 1990 m. kovo 11-osios, taip pat akivaizdus poreikis sukurti tokį modelį, kuriame valstybės valdžios ne tik būtų atskirtos, galios apribotos, bet jos ir bendradarbiautų įgyvendinant valstybės vidaus ir išorės funkcijas. Konstitucijos rengimo poreikį liudijo atsikuriančių ir naujai besisteigiančių politinių partijų programos, jų iniciatyva rengti ir paskelbti konstitucijų projektai. Konstitucijos rengimą atitinkamu mastu lėmė Lietuvos valstybės tarptautinis pripažinimas, Lietuvos Respublikos tapimas tarptautinės demokratinės bendrijos organizacija dalimi, kur po Antrojo pasaulinio karo buvo priimtos modernios konstitucijos.

Parlamentinių diskusijų pasekmė – Aukščiausiosios Tarybos nutarimas dėl konstitucingumo raidos³¹⁴. Šiame dokumente nubrėžtos pagrindinės Konstitucijos rengimo gairės, įvardytos politinės, socialinės, teisinės prielaidos, į kurias turi būti atsižvelgiama formuluojant konstitucinę doktriną ir konkretų konstitucinį tekstą. Išskirtinai buvo pažymėta, kad Konstitucijoje turi būti atspindėtas spartus valstybinių struktūrų kitimas, naujų santykių visuomenėje formavimasis. Skelbta, kad konstitucijoje, vadovaujantis tęstinumo principu, turi būti susieti visi Lietuvos valstybės raidos etapai su dabartine valstybingumo raiška.

Konstitucijos priėmimas buvo siejamas su: SSRS okupacinės kariuomenės nedelsiamu išvedimu; ekonominės reformos esminiu įgyvendinimu; Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimu; administracinio teritorinio suskirstymo ir savivaldos bei teisinės sistemos reforma. Pabrėžta, kad Konstitucijos projekto rengimas ir paruošimas

³¹⁴ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. lapkričio 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos konstitucingumo raidos“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 32-874.

priimti turi būti nuoseklus, pagrindinės nuostatos pateikiamos visuotinėms piliečių apklausoms, t. y. visuomenei turėjo būti aiškus Konstitucijos rengimo ir priėmimo procesas, jo turinys ir esmė.

Nustatyta tokia Konstitucijos parengimo tvarka: 1) iki 1991 m. gruodžio 1 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pateikia Aukščiausiajai Tarybai jo sudarytos Konstitucijos projekto rengimo grupės parengtą Konstitucijos metmenų svarstymo visuomenėje rezultatus ir išvadas; 2) iki 1991 m. sausio 1 d. sudaroma Aukščiausiosios Tarybos deputatų Konstitucijos rengimo komisija, kurios sudėties projektą pateikia Aukščiausiosios Tarybos seniūnas, suderinęs su deputatų frakcijomis; 3) iki 1992 m. vasario 1 d. Laikinoji Konstitucijos rengimo komisija kartu su Aukščiausiosios Tarybos Valstybės atkūrimo ir konstitucijos komisija pateikia Aukščiausiajai Tarybai Konstitucijos svarstymo etapų projektą.

Igyvendinant Aukščiausiosios Tarybos nutarimą dėl konstitucingumo raidos turėjo būti sudaroma deputatų komisija, kuri parengs Konstitucijos projektą. Diskutuota dėl jos sudarymo principų. Buvo sutarta ją organizuoti remiantis visų frakcijų atstovavimu ir atsižvelgiant į frakcijas sudarančių narių skaičių³¹⁵. Komisijos pirmininku buvo paskirtas deputatas Kęstutis Lapinskas³¹⁶.

1992 m. sausio 22 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas patvirtino Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti nuostatus, įsteigė darbo grupę, patvirtino jos narius ir ekspertus³¹⁷. Greta Konstitucijos rengimo organizacinių priemonių Prezidiumas nurodė kai kuriuos Konstitucijos turinio bendruosius vertybinius orientyrus: Komisija turėjo vadovautis ilgaamžė valstybingumo patirtimi, atsižvelgti į Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenis ir tarpukario Lietuvos valstybės konstitucijas, taip pat į Europos valstybių ir kitų šalių demokratines konstitucijų ištakas.

Siekdama Konstitucijos projekto rengimo proceso dinamizmo, Aukščiausioji Taryba priėmė dar vieną nutarimą, kuriuo nustatė Konstitucijos projekto rengimo terminus: iki 1992 m. kovo 15 d. – Konstitucijos projekto pirmojo varianto parengimas ir pateikimas Aukščiausiajai Tarybai; 1992 m. kovo 15–31 d. – bendra diskusija Aukščiausioje Taryboje dėl Konstitucijos projekto principinių nuostatų ir dėl galimybės pateikti projektą visuomenei svarstyti; 1992 m. balandžio 1–30 d. – Konstitucijos projekto parengimas visuomenei svarstyti atsižvelgus į Aukščiausiosios Tarybos rekomendacijas; 1992 m. gegužės 1 d. – rugpjūčio 31 d. – paskelbtojo Konstitucijos projekto svarstymas; 1992 m. rugsėjo 1 d. – spalio 1 d. – Konstitucijos projekto taisymas, atsižvelgiant į visuomenės svarstymo rezultatus; 1992 m. spalio 15 d. – pataisyto ir Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti aprobeuto Konstitucijos projekto pateikimas svarstyti Aukščiausiajai Tarybai³¹⁸.

Konstitucija politinių partijų projektuose ir kitų iniciatyvų kontekstuose. Aukščiausiosios Tarybos veiksmus intensyvinti Konstitucijos kūrybą lydėjo politinių partijų rengti ir paskelbti projektai, kurie buvo partijų programų sudėtinė dalis ar išreiškiantys šiose pro-

³¹⁵ Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. gruodžio 10 d. nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti sudarymo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1991, Nr. 36-978.

³¹⁶ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti pirmininko patvirtinimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 3-47.

³¹⁷ Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1992 m. sausio 22 d. nutarimas „Dėl Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti darbo organizavimo“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys*, 4, p. 588–590.

³¹⁸ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. vasario 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto rengimo etapų“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 7-159.

gramose deklaruotas idėjas dėl demokratijos, visuomenės, valstybės.

Originalią Konstitucijos versiją jau 1990 m. rudenį pasiūlė Lietuvos teisininkų draugijos konstitucinės teisės komisija. Pažymėtina, kad šio projekto autoriai neteikė prioriteto Lietuvos Respublikos parlamentui – Seimui, o valstybės valdžių konstrukcija buvo grindžiama stabdžių ir atsvarų principais³¹⁹. Akivaizdžiai buvo linkstama į JAV konstitucinę tradiciją, kurioje išreikštas prezidentinės demokratijos modelis.

Toks Konstitucijos variantas to meto Lietuvos politinių procesų kontekste nebuvo populiarus lygiai taip pat, kaip ir amerikiečių Lowry Wyman ir Barnabo Johnsono parengtas Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas. Į jį taip pat buvo perkeliama amerikietiška konstitucinė tradicija³²⁰.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą parengė ir Lietuvos demokratinės darbo partijos Tarybos sudaryta komisija, kuriai vadovavo Lietuvos mokslų akademijos narys korespondentas Juozas Bulavas³²¹. Šio projekto prioritetai – parlamentinės demokratijos vertybės, kurios įtvirtintos apibūdinant valstybės organizavimą, nustatant valstybės valdžios institucijų kompetenciją, įtvirtinant žmogaus teises bei laisves. Projekte pabrėžta, kad „Lietuvos Respublikos demokratinė parlamentinė santvarka grindžiama funkcinium valdžios suskirstymu į tris savarankiškas valstybės organų sistemas – įstatymų leidybos, valdymo ir teismo. Valstybės valdžią vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas su Vyriausybe ir Teismas. Jų kompetenciją ir tarpusavio santykius nustato ši Konstitucija ir įstatymai“.

Lietuvos liberalų sąjungos valdyba parengė ir paskelbė 1938 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos naujos redakcijos projektą, kuriuo buvo siekiama „tęsti Lietuvos Respublikos konstitucingumo tradicijas“³²². Vertinant šį projektą pastebėtina, kad nors ir buvo deklaruojamas 1938 m. Konstitucijos tęstinumo principas, tačiau Konstitucijos tekstas ir jos turinys buvo iš esmės pertvarkyti. Atsisakyta „Tautos vado“ idėjos, suformuluota moderni žmogaus teisių ir laisvių doktrina, balansuotos valstybės valdžių galios ir jų pusiausvyra. Ne tik paskelbta, kad „neturi galios joks įstatymas, priešingas Konstitucijai“, bet ir įtvirtinta šio principo įgyvendinimo institucinė forma.

Konstitucinę kontrolę turėjo įgyvendinti Aukščiausiasis Teismas.

Visuose minėtuose konstitucijų projektuose skelbta, kad Lietuvos valstybė turi būti demokratinė respublika, kurioje realiai įgyvendintas valdžių padalijimo principas ir jokia valdžia negali uzurpuoti kitos valdžios galių. Tačiau konstitucijų rengėjai skirtingai vertino kai kuriuos prioritetus, kuriais remiantis būtų konstruojama valdžių institucinė struktūra ir tarpinstituciniai įgaliojimai. Vieni orientavosi į parlamentinės respublikos konstitucinį modelį, kiti – į vadinamąją „mišrią“ sistemą. Būta projektų, kuriuose siūlyta prezidentinės respublikos valdymo forma. Tarp jų – projektų, kurie nebuvo viešai paskelbti ir taip ir liko plačiau neįvertinti³²³.

³¹⁹ Vilčinskas, Š. *Lietuvos Konstitucijos projekto principai*. Vilnius, 1991. Pasak leidinio autoriaus, rengiant šį projektą dalyvavo ir Filosofų draugija.

³²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Atgimimas*. 1991 m. birželio 20–27 d.

³²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija (projektas). *Tiesa*. 1992 m. balandžio 23 d.

³²² Lietuvos Respublikos Konstitucija (projektas). *Lietuvos aidas*. 1992 m. vasario 25 d.

³²³ Štai socialdemokratas R. Lazdynas projektavo originalią konstitucinės santvarkos programą, pavadindamas ją „apibendrintu konstitucijos projektu“. Čia akivaizdžiai buvo teikiamas prioritetas Respublikos Prezidentui, nes jis buvo apibūdinamas kaip „aukščiausiasis Lietuvos Respublikos vykdomosios valdžios pareigūnas – Vyriausybės vadovas, visų ginkluotųjų pajėgų ir policijos vyriausiasis vadas“. JAV gyvenęs advokatas Kazys Šidlauskas, teikdamas pasiūlymus dėl Liberalų sąjungos paskelbtojo projekto, siekė organiškiau susieti šį projektą su 1938 metų Lietuvos Konstitucijos filosofija. Prezidento galios dar radikaliau plėtotos JAV gyvenusio lietuvio A. Astravo rengtame konstitucijos projekte, kuriame tiesiog skelbta: „Lietuvos priešakyje yra Respublikos Prezidentas“. Iš šio apibūdinimo išplaukė Respublikos Prezidento galios leisti įstaty-

Visi šie konstitucijų projektai tartum signalizavo apie tai, kad diskusija dėl Konstitucijos bus įtempta, nes skirtingai buvo projektuojamos valstybės valdžios institucijų kompetencijos, jų sąveikos.

Konstitucijos projekto rengimo komplikacijos ir kompromisų paieška. 1992 m. kovo 17 d. Laikinosios komisijos Konstitucijos projektui parengti pirmininkas deputatas K. Lapinskas Aukščiausiosios Tarybos posėdyje pranešė, kad Komisija jau parengė Konstitucijos projekto „darbinį“ variantą. Apibūdinant pagrindines komisijos veiklos kryptis buvo atkreiptas dėmesys į tai, kad Komisija siekė sukurti originalų Konstitucijos projektą ir nesivadovavo nė vienu iš Konstitucijos projektų, kurie buvo paskelbti viešumoje. Tai nereiškė, kad nebuvo atsižvelgiama į 1922 ir 1938 m. konstitucijas, Konstitucijos koncepcijos metmenis, taip pat į kai kurias idėjas, deklaruotas įvairiuose konstitucinių projektų tekstuose. Aukščiausioji Taryba priėmė protokolinį nutarimą, kuriuo „priėmė žiniai“ informaciją apie atliktą darbą, pritarė Komisijos siūlymui, kad Konstitucijos projekto pirmasis variantas turi būti įteiktas Aukščiausiajai Tarybai preliminariai svarstyti kovo 31 dieną.

Komisijoje diskutuojant dėl būsimosios Konstitucijos nuostatų vis labiau aiškėjo, kad yra nesutarimų ne tik dėl bendros Konstitucijos projekto koncepcijos, bet ir dėl konkrečių straipsnių. Akivaizdžiai brendo rengiamo Konstitucijos projekto teksto alternatyvos. Tokia galimybė buvo įtvirtinta Laikinosios komisijos nuostatuose numatant, kad Komisijos narių mažuma, bet ne mažiau kaip trys, turi teisę pateikti alternatyvų ginčijamo straipsnio ar jo dalies variantą Aukščiausiajai Tarybai. Alternatyva turėjo būti pateikta balsuoti ne vėliau kaip kitame komisijos posėdyje. Kovo 31 d. Komisijos posėdyje trys Komisijos nariai (E. Jarašiūnas, Z. Sličytė, L. N. Rasimavičius) pateikė parengto Konstitucijos projekto teksto alternatyvas, tačiau 11 iš 14 Komisijos narių pritarė Konstitucijos projektui.

1992 m. balandžio 7 d. Aukščiausiosios Tarybos posėdyje Laikinosios komisijos pirmininkui K. Lapinskui apibūdinus Konstitucijos projektą, Komisijos narys E. Jarašiūnas pateikė alternatyvius Konstitucijos skirsnius ir straipsnius. Motyvuojama buvo tuo, kad Konstitucija „turėtų būti užtikrintas ne parlamentinės ar prezidentinės valdymo formos modelis, ne vienos ar kitos valdžios dominavimas, bet valdžių gyvybingumas“. Kriatiškai vertinti Konstitucijos projekte suformuluoti žmogaus teisių ir laisvių apibūdinimai, Seimo, Respublikos Prezidento ir Vyriausybės sąveikos, kai kurie Seimo nario statuso aspektai. Deputatas tvirtino, jog reikia išplėsti Respublikos Prezidento įgaliojimus, kad „tai turėtų būti institucija ne reprezentacijai“³²⁴.

1992 m. balandžio 14 d. Aukščiausiojoje Taryboje vyko pirmasis Konstitucijos projekto svarstymas, kai vėl buvo pabrėžti skirtingi požiūriai į kai kurias konstitucinio reguliavimo sritis, o alternatyvus Konstitucijos projektas tapo konstitucinės raidos nebe-paneigiama tikrove³²⁵.

1992 m. balandžio 21 d. Aukščiausioji Taryba pritarė Laikinosios komisijos atliktam darbui ir pavedė jai Konstitucijos projektą parengti spaudai, o suredaguotą – paskelbti visuomenei svarstyti³²⁶. Nors priimant Nutarimą ir buvo pasiūlymų kartu skelbti ir alter-

mus, paleisti Seimą nemotyvuojant šio sprendimo ir kt.

³²⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) penktoji sesija. Stenogramos. Nr. 53, p. 251–266.

³²⁵ *Ibid.*, Nr. 54, p. 158–179, 181–195.

³²⁶ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. balandžio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto paskelbimo visuomenei svarstyti“. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys, Nr. 5, p. 100; Konstitucijos projektas paskelbtas: *Lietuvos aidas*. 1992 m. gegužės 1 d.

natyvas, tačiau parlamento balsų dauguma šiai idėjai nepritarta.

1992 m. gegužės 6 d. buvo paskelbta Deklaracija dėl Lietuvos Konstitucijos, kurią pasirašė Lietuvos Sąjūdis, Lietuvos demokratų partija, Lietuvos krikščionių demokratų partija ir Lietuvos tautininkų sąjunga. Deklaracijoje pranešta, jog sudaryta koalicija Konstitucijos projektui rengti ir siekiama, kad jis būtų priimtas³²⁷. 1992 m. gegužės 14 d. „Lietuvos aide“ paskelbtas Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengtas Konstitucijos projektas³²⁸.

Išsamiau neanalizuojant nesutampančių pozicijų, galima atkreipti dėmesį tik į esmingiausias nuostatas. Visų pirma tai susiję su Lietuvos valstybės parlamento konstitucinio statuso apibrėžimu. Štai Komisijos Konstitucijos projekte buvo numatoma, kad Seimas atsakingas tik Tautai, „todėl niekas jokia dingstimi negali jo veiklos riboti, nutraukti ar stabdyti“. Alternatyviame Konstitucijos projekte buvo normos, konstituciškai legalizuojančios atvejus, kai galėjo būti surengti neeiliniai Seimo rinkimai.

Kitas aspektas buvo tas, jog Komisijos Konstitucijos projekte numatant, kad Seimą sudaro 140 deputatų, renkamų ketveriems metams, formuluota nuostata apie Seimo narių rotaciją: Seimas atnaujinamas per pusę kas dveji metai, o rinkimai turėjo būti vykdomi antrąjį vasario sekmadienį. Alternatyvaus projekto autoriai buvo įsitikinę, kad tokia Seimo formavimo tvarka bus destabilizuojantis veiksnys parlamentinėje demokratijoje, todėl tvirtino, jog Seimą turėtų sudaryti 120 Seimo narių (Tautos atstovų), kurie būtų renkami ketveriems metams pagal mažoritarinę rinkimų sistemą.

Išsiskyrė nuomonės ir dėl Seimo narių statuso. Štai Komisijos konstitucijos variantu buvo numatoma, kad visi Seimo nariai privalo nuolat dirbti Seime, išskyrus tuos atvejus, kai jie skiriami Ministru Pirmininku arba ministru. Tokia pozicija buvo nepriimtina kitai pusei. Buvo teigiama, kad galimybė įeiti ir į vykdomosios valdžios sudėtį pažeidžia valdžių atskyrimo principą ir nesiderina su parlamentinės demokratijos prioritetais.

Skirtingai buvo įsivaizduojamas Respublikos Prezidento konstitucinio statuso turinys. Alternatyviame Konstitucijos projekte buvo numatytos kai kurios Respublikos Prezidento konstitucinės prerogatyvos santykiuose su Seimu, kurios nebuvo formuluojamos Komisijos Konstitucijos projekte. Štai valstybės vadovas galėjo „papildyti neeilinės sesijos dienotvarkę“, „teikti pirmiausia svarstytinus Seimo dienotvarkės klausimus“, reikalauti svarstyti kurį nors įstatymą ar klausimą Seime be eilės, imtis skubaus priėmimo procedūros. Tas pat pasakytina ir apie Prezidento galias Vyriausybės atžvilgiu. Jis turėjo teisę ne tik dalyvauti Vyriausybės posėdžiuose, bet ir jiems pirmininkauti, galėjo atleisti Ministrą Pirmininką, reorganizuoti Vyriausybę, sustabdyti Vyriausybės nutarimus ir potvarkius, prieštaraujančius įstatymams ir siūlyti Seimui juos panaikinti.

Nesiderino požiūriai ir dėl konstitucinės kontrolės koncepcijos. Jeigu Komisijos parengtame Konstitucijos variante šią funkciją turėjo vykdyti Konstitucinis Teismas, tai alternatyvų rengėjai buvo įsitikinę, kad įstatymų atitiktį Konstitucijai turi vertinti Vyriausiasis Tribunolas, kuris buvo apibūdinamas kaip aukščiausiasis teismas, t. y. aukščiausioji teisminės sistemos grandis.

Konstitucinio proceso orientyrai: Seimo rinkimai, Lietuvos valstybės demokratinės raidos konstitucinių pagrindų sukūrimas ir įtvirtinimas. Kaip jau buvo minėta, 1992 m. gegužės 23 d. referendumui pateikti įstatymai nebuvo priimti. Tačiau politinė įtampa, tvyrojusi

³²⁷ *Lietuvos aidas*. 1992 m. gegužės 6 d.

³²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas. *Lietuvos aidas*. 1992 m. gegužės 14 d.

Aukščiausiojoje Taryboje ir visuomenėje iki referendumo, ne tik išliko, bet ir, ryškėjant naujoms politinėms sankirtoms, lėmė politinio gyvenimo akcentus, kurie savo ruožtu diktavo principinių susitarimų ir sprendimų paieškas. Politinė priešprieša Aukščiausiojoje Taryboje, vadinamoji „parlamentinė rezistencija“, po referendumo sukūrė tokią situaciją, kai parlamentas negalėjo priimti bent kiek reikšmingesnių sprendimų. Vis labiau ryškėjo neeilinių parlamento rinkimų perspektyvos neišvengiamumas.

1992 m. birželio 3 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas pareiškimu³²⁹ kreipėsi į Aukščiausiąją Tarybą ir siūlė oponuojančioms Aukščiausiosios Tarybos politinėms grupėms kuo greičiau susitarti tarpusavyje dėl naujų rinkimų į Aukščiausiąją Tarybą datos, geriausiai rudens pradžioje, taip pat dėl rinkimų sistemos. Beje, tuo metu dar nebuvo visiškai susiformavusi nuomonė, kaip turi būti priimama Konstitucija. Štai Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis samprotavo, kad gal reikėtų rinkti vieneriems metams Seimą Konstitucijai priimti ir kitiems būtiniams darbams atlikti³³⁰.

Neatidėliotinių veiksnių poreikis deklaruotas daugelio frakcijų pareiškimuose, deputatų pasisakymuose, o bendri kompromisai ir susitarimai apibendrintai išreikšti 1992 m. birželio 9 d. Aukščiausiosios Tarybos pareiškimu³³¹ modeliuojant tokią veiksnių seką: 1) rinkimai į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) bus rengiami pagal naują (arba pataisytą tebegaliojantį) Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) rinkimų įstatymą, paremtą mišria rinkimų sistema, rugsėjo pabaigoje – lapkričio pradžioje; 2) Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) rinkimų dieną pateikti referendumui naujos Konstitucijos projektą. Jeigu bendras Konstitucijos projektas nebūtų parengtas, konsultaciniam referendumui teikti pagrindinių Konstitucijos nuostatų (dėl valdžios galių) alternatyvas; 3) pavesti frakciniu pagrindu sudarytomis derinimo komisijoms iki 1992 m. birželio 16 d. pateikti rinkimų įstatymo projekto metmenis, o iki birželio 23 d. – suderintas pagrindines Konstitucijos nuostatas; 4) priimti naują (arba pataisytą tebegaliojantį) rinkimų įstatymą iki 1992 m. birželio 30 d. ir, nutraukus Aukščiausiajai Tarybai įgaliojimus anksčiau laiko, paskelbti rinkimus į naują Aukščiausiąją Tarybą (Seimą).

1992 m. birželio 18 d. Aukščiausioji Taryba nustatė, kad rinkimai į Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) vyks 1992 m. spalio 25 d. mišriąja sistema: kur 50 proc. Aukščiausiosios Tarybos (Seimo) narių išrenkama mažoritarinės, o 50 proc. – proporcinės rinkimų sistemos pagrindu. Iš esmės buvo pritarta ir rinkimų įstatymo metmenims³³². 1992 m. liepos 9 d. Aukščiausioji Taryba paskelbė rinkimus į Lietuvos Respublikos Seimą vyksiant 1992 m. spalio 25 d. ir konstatavo, kad Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos įgaliojimai baigiasi tą dieną, kai Seimas susirinks į pirmąjį posėdį. Taip pat buvo nutarta kartu su rinkimais į Lietuvos Respublikos Seimą skelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos³³³.

Jau nuo birželio vidurio Aukščiausiojoje Taryboje susidarė neformalios tarpfrakciniu pagrindu veikiančios deputatų grupės, siekiančios ieškoti ir surasti bendrų susitarimų

³²⁹ Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1992 m. birželio 3 d. pareiškimas Aukščiausiajai Tarybai. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo dokumentų rinkinys. Nr. 5, p. 444.

³³⁰ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) penktoji sesija. Stenogramos. Nr. 58, p. 228.

³³¹ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. birželio 9 d. pareiškimas. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 18-517.

³³² Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. birželio 18 d. nutarimas „Dėl pirmalaikių rinkimų į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą (Seimą) sistemos ir datos“ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 19-552.

³³³ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. liepos 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų 1992 m. spalio 25 d.“ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 21-620.

prielaidas. Taip pradėjo veikti ir konstitucinių problemų derinimo grupė, kuri dėjo pastangas parengti suderintą Konstitucijos projektą. Šios grupės veikla buvo konstruktyvi, nes 1992 m. rugpjūčio 4 d. Aukščiausioji Taryba, išvengdama aštresnės polemikos, pritarė parengtam konsoliduotam protokolui, kuriame apibrėžtos fundamentaliosios pozicijos dėl būsimosios Konstitucijos³³⁴.

Protokole fiksuota, kad suderinto Konstitucijos projekto rengimo pagrindas – Konstitucijos rengimo komisijos ir Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ darbo grupės parengti projektai. Deputatams K. Lapinskui ir E. Jarašiūnui pavesta iki 1992 m. rugsėjo 1 d. parengti vientisą Konstitucijos projekto tekstą, o rugsėjo 3 d. jį pradėti svarstyti Konstitucijos problemų derinimo grupėje ir Laikinojoje Konstitucijos rengimo komisijoje. Sprendimai galėjo būti priimami projektus remiančių grupių atstovų sutarimu. Fiksuota, kad suderintu Konstitucijos projektu bus laikomas bendras tekstas arba bendras tekstas su atskirų straipsnių alternatyvomis. Darbo rezultatai turėjo būti pristatyti Aukščiausiajai Tarybai, o 1992 m. rugsėjo 17–25 dienomis – organizuotas svarstymas parlamente. Projektui turėjo pritarti absoliuti visų deputatų balsų dauguma ir tik po to jis galėjo būti teikiamas referendumui.

Protokole buvo numatyta sudaryti sąlygas naujam išrinktam Seimui dalyvauti Konstitucijos tobulinimo darbe ir nustatyta tokia Konstitucijos keitimo tvarka: 1) skirsniai, apibūdinantys Lietuvos valstybę ir piliečių teises bei laisves, taip pat skirsnis dėl Konstitucijos keitimo keičiami tik referendumu; 2) likusią Konstitucijos dalį būsimasis Seimas galėjo keisti 2/3 visų narių balsų dauguma; 3) šešis mėnesius nuo įsigaliojimo atskiras Konstitucijos nuostatas Seimas galėjo keisti 3/5 visų narių balsų dauguma. Į šią protokolo dalį vertėtų atkreipti dėmesį vien dėl to, kad tai buvo neįprastas reiškinys lyginamojoje konstitucinėje teisėje, kai Konstitucijos rengėjas, prognozuodamas apie nesutarimų potencialias prielaidas, „deleguoja“ šių problemų sprendimą būsimajam parlamentui.

Protokole įtvirtintos tik tos konstitucinės nuostatos, kurios nekėlė aštresnės polemikos, o tos, dėl kurių nebuvo sutarta – neminėtos. Taigi iki referendumo turėjo būti dirbama labai įtemptai, konstruktyviai ieškoma ir atrandama galimybių rasti išmintingus sprendimus, atveriančius kelius į naują konstitucinę tikrovę. Tačiau politinė realybė ir toliau buvo problemiška. Paaiškėjus, kad dviejų projektų nepavyksta suderinti, situacijos dramatiškumas buvo akivaizdus. Laikinoji Konstitucijos rengimo komisija padarė išvadą, kad esant tokioms aplinkybėms, ji savarankiškai tobulina savąjį projektą ir rengia naują Konstitucijos projekto versiją.

Tai, kad nepavyksta surasti kompromisų, liudijo Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ paskelbtas pakoreguotas Konstitucijos projektas, kuris apibūdintas kaip Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ rinkimų programos dalis³³⁵. Projektas skelbtas dar kartą³³⁶. Įžangoje rašyta: „<...> Mūsų projektas – kitokios teisės siekinys. Teisės, kuriai nepriimtinas mechaniškas normų jungimas, eklektika, deklaruojamų principų paneigimas tolesniame tekste, klasikinių parlamentinės demokratijos principų nepaisymas. Niekaip negalėjome

³³⁴ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. rugpjūčio 4 d. nutarimas „Dėl pritarimo Aukščiausiosios Tarybos konstitucinių problemų derinimo grupės protokolui“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyrriausybės žinios*. 1992, Nr. 24-708. Protokolą pasirašė: V. Andriukaitis, R. Ozolas (Centro frakcija), L. N. Rasimavičius (Jungtinė Sąjūdžio frakcija), B. Genzelis (LDDP frakcija), Z. Balcevičius (Lenkų frakcija), E. Vilkas (Liberalų frakcija), V. Paliūnas (Nuosaukiųjų frakcija), E. Jarašiūnas (Santaros frakcija), A. Sėjūnas (Tautininkų frakcija), A. Taurantas (Tautos pažangos frakcija), K. Lapinskas – nuo 10 nepriklausančių frakcijoms deputatų grupės.

³³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas. *Lietuvos aidas*. 1992 m. rugsėjo 11 d.

³³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas. *Atgimimas* (priedėlis „Teisė“). 1992 m. spalio 5 d.

suprasti, kad jeigu nenumatysi konfliktų išsprendimo būdo, tai gali išvis jų nebūti. Siekėm vieningo akto.“ Taigi 1992 m. rugsėjo pabaigoje, spalio pradžioje ir toliau buvo du Konstitucijos projekto variantai, kuriuos rėmė Aukščiausiosios Tarybos atitinkamos deputatų grupės. Tokia buvo politinė tikrovė, o išeičių iš tokios konfrontacinės būsenos buvo galima ieškoti tik randant bendrų susitarimų vardiklius ir taip užtikrinant konstitucinio proceso sėkmę. 1992 m. spalio 4 d. grupės darbui pradėjo vadovauti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas V. Landsbergis. Bendro Konstitucijos projekto parengimas buvo valstybės masto ir svarbos uždavinys, o darbo rezultatai turėjo lemti Lietuvos visuomenės ir valstybės raidą, jos konstitucinę projekciją³³⁷.

1992 m. spalio 6 d. V. Landsbergis, pranešdamas apie suderinto projekto rengimą, samprotavo, kad būsimasis referendumas „turėtų iš principo pritarti šitai Konstitucijos krypčiai ir jos nuostatomis su išlyga, kad naujai išrinktas Lietuvos Seimas turi teisę pabaigti ir patikslinti kai kurias nuostatas“. Taigi buvo neatmetama galimybė, kad referendume bus ne priimama Konstitucija, bet jai pritarta, o būsimasis Seimas turėtų pabaigti jam pavestą darbą³³⁸. 1992 m. spalio 7 d. posėdyje Pirmininkas pranešė, kad pagaliau pavyko parengti „sutartinį“ Konstitucijos projektą, kuris priimtinas derinimo grupei³³⁹. Nors prieš tai buvo neatmetama prielaida teikti referendumui ir kai kurių Konstitucijos projekto nuostatų alternatyvas, tačiau buvo surasta kita teisinė forma – pažymėti Konstitucijos projekte tuos straipsnius, kuriuos galės pakeisti išrinktasis Seimas Konstitucijoje numatyta tvarka. Taip buvo išeita iš aklavietės, o būsimajam Seimui suteikta galimybė išspręsti Konstitucijos išbaigtumo problemą.

1992 m. spalio 12 ir 13 dienomis Konstitucijos projektas svarstytas frakcijų pasitarimuose, Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose. Nors būta įvairių nuomonių, tačiau balsavimas buvo palankus. Už nutarimą, kuriuo buvo pritarta Konstitucijos projektui, balsavo 98 deputatai, prieš – du, susilaikė šeši³⁴⁰. Konstitucijos projektas paskelbtas spaudoje bei Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žiniuose³⁴¹.

Žvelgiant į Konstitucijos rengimo baigiamojo etapo politines, teisines peripetijas ir pastangas rasti kompromisus, reikėtų pabrėžti, kad viena iš susitarimų prielaidų buvo Konstitucijos projekte suformuluotas 153 straipsnis. Jame nurodytos Konstitucijos nuostatos, kurias išrinktasis Seimas iki 1993 m. spalio 25 d. galėjo keisti paprastesne tvarka, t. y. 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma. Daugelis šių nuostatų buvo susijusios su Seimo, Seimo narių, Prezidento, Vyriausybės konstituciniu statusu. Būsimajam Seimui buvo numatyta galimybė paprastesne tvarka pakeisti Konstitucijos straipsnius dėl Konstitucinio Teismo formavimo, prokuratūros statuso apibrėžimo, taip pat savivaldybių. Taigi Konstitucijos 153 straipsnis buvo labai svarbus veiksnys atveriant galimybes susitarti ne tik dėl Konstitucijos teksto visumos, bet ir dėl konkrečių konstitucinių normų.

Kilus nesutarimams dėl galiojusio Referendumo įstatymo pataisų buvo nuspręsta priimti specialų įstatymą dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti³⁴²,

³³⁷ Plačiau apie tai žr.: Prapiestis J., Žilys J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Lietuvos aidas*. 1992 m. spalio 21 d.

³³⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) šeštoji sesija. Stenogramos. Nr. 64, p. 338.

³³⁹ *Ibid.*, Nr. 65, p. 3, 4.

³⁴⁰ Žr.: Stenogramos. Nr. 65, p.187. 1992 m. spalio 13 d. Aukščiausiosios Tarybos nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 31-954.

³⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektas teikiamas referendumui. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 31-953.

³⁴² 1992 m. spalio 13 d. įstatymas „Dėl referendumo Lietuvos Respublikos Konstitucijai priimti“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 31-955.

pritarta įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos“ projektui³⁴³, kuris taip pat buvo pateiktas referendumui. Prieš tai atlikusi visus parengiamuosius teisinius veiksmus, Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą pateikti Konstitucijos projektą referendumui³⁴⁴.

1992 m. spalio 25 d. vykusiame referendume dalyvavo 75,26 proc. visų rinkėjų. Konstitucijos projektui pritarė 75,42 proc. rinkėjų, dalyvavusių balsavime, o tai sudarė 56, 75 proc. bendro rinkėjų skaičiaus. Konstitucijos „baigiamuosiuose nuostatuose“ buvo nustatyta, kad Konstitucija įsigalioja kitą dieną po referendumo rezultatų oficialaus paskelbimo. Konstituciją ir įstatymą dėl jos įsigaliojimo turėjo pasirašyti ir ne vėliau kaip per 15 dienų paskelbti Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas. 1992 m. lapkričio 6 d. Aukščiausiosios Tarybos Konstitucijos salėje įvyko iškilminga Konstitucijos pasirašymo ceremonija. 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija paskelbta Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žiniuose³⁴⁵. Vėliau Konstitucinis Teismas oficialiai išaiškino, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d., t. y. kitą dieną po oficialaus referendumo rezultatų paskelbimo³⁴⁶.

³⁴³ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos įsigaliojimo tvarkos projekto“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 31-956.

³⁴⁴ Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos projekto pateikimo referendumui“. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 31-957.

³⁴⁵ 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

³⁴⁶ Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 31-562.